

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΝΕΑΠΟΛΙΣ ΠΑΦΟΥ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

**« Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ
ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΤΥΠΟ» (ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ)**

ΚΛΕΙΤΟΣ ΚΛΕΙΤΟΥ

16-May-18

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ.....	6
2. ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗ ΕΞΑΡΧΙΑ.....	17
3. Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ.....	20
4. ΚΥΠΡΙΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΟΜΑΧΟΙ.....	35
5. ΕΡΑΝΟΙ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΡΩΜΥΛΙΑΣ.....	46
6. Η ΚΥΠΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ.....	51
7. ΚΥΠΡΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 1904-1908.....	52
8. ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ.....	54

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΤΥΠΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ

Τον Μακεδονικό αγώνα γέννησαν δύο παλαιότεροι πόλεμοι ο Ρωσοτουρκικός του 1877 με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου η οποία έθρεψε τη βουλγαρική μεγαλομανία και ο Ελληνοτουρκικός του 1897 με την ήττα της Ελλάδας.¹ Ενσαρκώνει τη μεγάλη βουλγαρική ιδέα που θεωρεί ιδιοκτησία της όλη την έκταση μέχρι τον Αλιάκμονα και τα Θεσσαλικά σύνορα. Οι Βούλγαροι εξαπέλυσαν τον Μακεδονικό ανταρτοπόλεμο με συνέχεια τους Βαλκανικούς πολέμους και συνέπειά τους τη συμμετοχή τους στους δύο Παγκόσμιους Πολέμους. Ο Μακεδονικός αγώνας είχε πεδίο του όλη τη Μακεδονία με αρκετό βάθος στη πρώην Γιουγκοσλαβία (Μοναστήρι, Μορίχοβο, Κρούσοβο, Γευγελή, Δοϊράνη, Στρώμνιτσα) αλλά και στη Βουλγαρία (Πετρίτσι, Μελένοικο).

Το Μακεδονικό ζήτημα ήταν ένα περίπλοκο ζήτημα. Γεννήθηκε και ανδρώθηκε μέσα από την ιδιάζουσα εθνολογική σύσταση του χριστιανικού πληθυσμού της Μακεδονίας, την ύπαρξη αντίροπων εθνικών κινήσεων και μέσα από τις αλληλοσυγκρουόμενες βλέψεις των βαλκανικών κρατών στο ζωτικό αυτό γεωγραφικό χώρο. Η γλωσσική σύνθεση των χριστιανικών κατοίκων της Μακεδονίας (ελληνόφωνοι, σλαβόφωνοι, βλαχόφωνοι και αλβανόφωνοι) έθετε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη γένεση και την επέκταση των διαφόρων εθνικών κινήσεων κυρίως προπαγανδιστικών.² Η Βουλγαρική κίνηση υπήρξε η μόνη εθνική κίνηση η οποία άρχισε να αναπτύσσεται στο μακεδονικό χώρο κατά το τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα και να αποκτά βαθμιαία ισχυρότατα λαϊκά ερείσματα. Με πολύ ασθενέστερη μορφή εμφανίζονται και ενεργοποιούνται η εθνική αλβανική και σερβική κίνηση.

Πατέρας της εθνικής αναγέννησης των Βουλγάρων θεωρείται ο Βούλγαρος μοναχός Παΐσιος ο οποίος συνέγραψε τη «Σλαβοβουλγαρική Ιστορία» η οποία έγινε διακήρυξη της εθνικής αφύπνισης των Βουλγάρων. Ο Παΐσιος είχε λόγους να ανησυχεί για το εθνικό μέλλον των Βουλγάρων. Η πνευματική υπεροχή των ελληνικών κύκλων είχε προεκτάσεις και μέσα στο βουλγαρικό χώρο. Οι αρχαίοι Έλληνες, οι Βυζαντινοί και οι

---

¹ Μόδη Γ. Χ., *Μακεδονικός Αγών και Μακεδόνες αρχηγοί*, Μακεδονική Βιβλιοθήκη, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 1

² Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1989, σ.15

νεώτεροι συγγραφείς του ελληνικού Διαφωτισμού είχαν αρχίσει να ασκούν επιρροή σε όλη τη Βαλκανική. Αντίθετα καμιά αξιόλογη εστία καθαρά σλαβικής μόρφωσης και παιδείας δεν υπήρχε σε ολόκληρο το βαλκανικό χώρο τον 18^ο αιώνα.³ Τα παιδιά των Βουλγάρων φοιτούσαν σε ελληνικά σχολεία καθώς και οι διαπρεπέστεροι των διανοούμενων τους είχαν φοιτήσει στις ελληνικές σχολές της Κωνσταντινούπολης, Σμύρνης και Κυδωνιών. Η ελληνική γλώσσα είχε γοητεύσει τους βούλγαρους διανοούμενους οι οποίοι θεωρούσαν τιμή τους να την ομιλούν και να τη γράφουν. Από το 1845 εμφανίστηκε κήρυκας του βουλγαρικού εθνικισμού στη Μακεδονία ο Δημήτριος Μιλαδυνίδης ελληνοδιδάσκαλος από τη Στρούγκα Αχρίδας. Η ανθελληνική του δράση εκδηλώθηκε από τη μέρα που συναντήθηκε με το Ρώσο καθηγητή πανεπιστημίου της Μόσχας Γρηγόροβιτς.⁴ Η παρουσία του Γρηγόροβιτς στη Μακεδονία το 1845 σήμανε την έναρξη της βουλγαρικής εθνικιστικής κίνησης. Είχε έλθει στη Μακεδονία με την πρόθεση να ανακαλύψει τον κόσμο των Βουλγάρων, τα μνημεία του πολιτισμού τους και τη γλώσσα τους. Δεν βρήκε τίποτα όμως. Ύστερα από τον Κριμαϊκό πόλεμο δόθηκε νέα ώθηση για την ανάπτυξη της βουλγαρικής εθνικής ιδέας ενώ λίγο αργότερα άρχισε οξύς εκκλησιαστικός ανταγωνισμός προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τον ελληνικό κλήρο. Παράλληλα άρχισε η εκπαιδευτική και πνευματική προσπάθεια των Βουλγάρων για να αντισταθμίσουν την ελληνική παιδεία και γλώσσα. Την περίοδο αυτή οι Ρώσοι υποδαυλίζουν συστηματικά τον βουλγαρικό εθνισμό και υποστήριζαν τη δημιουργία χωριστής βουλγαρικής εκκλησίας ενώ ολοένα και άρχισε να ταυτίζεται η πανσλαβική ιδέα με τα σχέδια της Ρωσίας για έξοδο στη Μεσόγειο και έλεγχο των Στενών.⁵

Η εξακρίβωση της εθνικής ταυτότητας του χριστιανικού στοιχείου της Μακεδονίας υπήρξε μια πολύπλοκη διαδικασία εφόσον το κριτήριο της παιδείας και της θρησκείας δεν ήταν δυνατό να προσδιορίσει απόλυτα την εθνική σύνθεση των κατοίκων. Ήταν επόμενο να θεωρείται επισφαλής η εξαγωγή ακριβών στατιστικών στοιχείων που αφορούσαν την πληθυσμιακή κατάσταση της Μακεδονίας και φυσικά την εθνολογική ταυτότητα της. Οι δυσχέρειες υπήρξαν ποικίλες και πολυσήμαντες.

---

³ Κωστόπουλος Αριστοτέλης, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, Μαλλιάρης Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 58

⁴ Στο ίδιο

⁵ Dakin Douglas, *Μακεδονικός Αγώνας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1985, σ. 13-15

Η ένταση των εθνικών ανταγωνισμών που κορυφώθηκε μετά το 1878, μετά το Συνέδριο του Βερολίνου καθώς και η αφόρητη καταπίεση του τουρκικού ζυγού ξεδιάλυναν βαθμιαία τη ρευστή ή ακαθόριστη εθνική συνείδηση του υπόλοιπου σλαβόφωνου πληθυσμού της μεσαίας γεωγραφικής ζώνης της Μακεδονίας και τη μετέβαλαν σε βουλγαρική ή ελληνική.⁶ Εξίσου σημαντική με την πολιτική διάσταση του μακεδονικού ζητήματος και την εθνολογική σύσταση του χριστιανικού στοιχείου της Μακεδονίας είναι και η κοινωνική ερμηνεία του προβλήματος. Δεν θα έπρεπε να παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι όσο εντείνεται βαθμιαία η καπιταλιστική διείσδυση των ευρωπαϊκών κρατών στον μακεδονικό χώρο ιδιαίτερα μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και διογκώνεται η αποικιοκρατική εκμετάλλευση του με την παράλληλη επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης των αγροτικών πληθυσμών τόσο περισσότερο εδραιώνεται η κοινωνική και εθνική συνείδηση του χριστιανικού στοιχείου κυρίως του σλαβόφωνου εξαρχικού δημιουργούνται τα εθνικά κινήματα και κορυφώνονται οι εθνικοί ανταγωνισμοί.⁷

Η αποτίναξη του τουρκικού ζυγού αποτελεί το πρώτιστο μέλημα όλων των χριστιανικών κατοίκων της Μακεδονίας και των δύο μεγαλύτερων εθνοτήτων των Ελλήνων και των Βουλγάρων αλλά οι εθνικές διεκδικήσεις τους ως προς το μελλοντικό καθεστώς της είναι εντελώς διαφορετικές. Δεν είναι μόνο η πολυσύνθετη εθνολογική σύσταση του χριστιανικού στοιχείου της Μακεδονίας και οι ζωηρές βλέψεις των βαλκανικών κρατών καθώς και τα συμφέροντα των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων που αναζωπυρώνουν διαρκώς το μακεδονικό ζήτημα και υποδαυλίζουν τις χριστιανικές διαμάχες αλλά κυρίως η σκληρή τουρκική καταπίεση και η ολοένα μεγαλύτερη οικονομική εξάρτηση του βαλκανικού και γενικότερα του οθωμανικού χώρου από τη δυτική βιομηχανική παραγωγή. Η άθλια κοινωνική και οικονομική κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού της Μακεδονίας και η απάνθρωπη τουρκική φορολογική πολιτική διευρύνουν τις βαθύτερες δομές του μακεδονικού ζητήματος και οξύνουν την αντιστασιακή δραστηριότητα του χριστιανικού στοιχείου.⁸

---

⁶ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1989, σ.21

⁷ Στο ίδιο, σ.23

⁸ Στο ίδιο

Δεν πρέπει κανείς να αγνοήσει την παρουσία συμπαγών σλαβόφωνων ελληνικών αγροτικών πληθυσμών στη μεσαία γεωγραφική ζώνη της Μακεδονίας ιδιαίτερα στα πολυάριθμα χωριά της περιοχής Μοναστηρίου και Μοριχόβου οι οποίοι δημιούργησαν τους πρώτους ένοπλους ελληνικούς αντιστασιακούς πυρήνες κατά το τελευταίο τέταρτο του περασμένου αιώνα και προετοίμασαν το έδαφος για την ευνοϊκή έκβαση του αγώνα. Χωρίς αυτούς τους « Γραικομάνους»⁹ δεν θα είχε αναπτυχθεί το αντάρτικο κίνημα και δεν θα παρέμενε η Μακεδονία ελληνική. Η συμβολή τους στην ελληνική κινητοποίηση υπήρξε ανεκτίμητη και μοναδική γιατί αυτοί κράτησαν τον αγώνα στην ύπαιθρο, έζησαν από κοντά τις θλιβερές επιπτώσεις της κορύφωσης των εθνικών ανταγωνισμών και θυσιάστηκαν κατά χιλιάδες για τη διάσωση της ελληνικής Μακεδονίας. Αντίθετα πολλοί συμπατριώτες τους εκμεταλλεόμενοι μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856) τις ευνοϊκές οικονομικές συγκυρίες και αδυνατώντας να αντέξουν άλλο τις τουρκικές θηριωδίες εγκατέλειπαν την ύπαιθρο και έσπευδαν να εγκατασταθούν στα μεγάλα αστικά κέντρα της Μακεδονίας όπου επιδίδονταν κυρίως στον εμπορικό τομέα. Το φαινόμενο αυτό ίσχυε για ολόκληρο τον αλύτρωτο ελληνισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας ο οποίος είχε συγκεντρωθεί στα αστικά κέντρα και πιέζονταν αφόρητα από τις συμπαγείς μουσουλμανικές ή βουλγαρικές μάζες της υπαίθρου. Το τίμημα της συσσώρευσης των υπόδουλων Ελλήνων στα αστικά κέντρα υπήρξε μεγάλο γιατί ο ελληνισμός αποκόπηκε από τις αρχικές ρίζες του και δέχθηκε την ασφυκτική πίεση των ξένων εθνοτήτων με σοβαρές επιπτώσεις για τη συνέχιση της ύπαρξής του.

ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗ ΕΞΑΡΧΙΑ

Η Ρωσία κατέβαλε προσπάθειες για να επιτύχει την εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων που είχαν σχεδόν χάσει την εθνική τους συνείδηση. Επιθυμούσε να τους χρησιμοποιούσε ως όργανα της για την πραγματοποίηση του παλιού ονείρου των Σλάβων την κάθοδο τους δηλαδή στο Αιγαίο και την Μεσόγειο. Έτσι γεννήθηκε σιγά σιγά ως φάση του Ανατολικού ζητήματος το Μακεδονικό. Αρχιτέκτονας αυτής της πολιτικής ήταν ο από το 1864 Ρώσος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη στρατηγός κόμης Ιγνάτιεφ που ονειρευόταν τη δημιουργία σλαβικής αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια.

---

⁹ Στο ίδιο,σ.24

¹⁰ Στα 1870 ο σουλτάνος με πίεση της Ρωσίας αναγνώρισε τη Βουλγαρική Εξαρχία. Ακολούθησε το σχίσμα της Βουλγαρικής Εκκλησίας (10 Απριλίου 1872) από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως Μακεδονία. Έτσι άρχισε να καθιερώνονται οι όροι Εξαρχικός για εκείνους τους πληθυσμούς που περνούσαν στη βουλγαρική εξαρχία και Πατριαρχικοί εκείνοι που έμεναν πιστοί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το 1872 το Πατριαρχείο κήρυξε την εξαρχία σχισματική και εισήγαγε τον όρο εθνοφυλετισμός. Στη βόρεια ζώνη της Μακεδονίας πληθυσμοί με βουλγαρική συνείδηση πέρασαν στην εξαρχία και οι Βούλγαροι ανεθάρρρησαν την περίοδο 1873-1874 με το διορισμό Βουλγάρων Επισκόπων. Σταθεροί υποστηρικτές τους ήταν οι τουρκικές αρχές όπως για παράδειγμα στο Μοναστήρι, στην Έδεσσα, στην περιφέρεια Πολυανής, στο Νευροκόπι, στο Σιδηρόκαστρο. Ο ελληνισμός της Μακεδονίας είχε να αντιμετωπίσει και άλλες προπαγάνδες όπως την ρουμανική όπου με το διδάσκαλο Απόστολο Μαργαρίτη από την Κλεισούρα που είχαν την υποστήριξη του Γαλλικού προξενείου στο Μοναστήρι και των Λαζαριστών μοναχών και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας που είχε κατορθώσει να διεισδύσει σε μικρό βαθμό στα βλαχόφωνα χωριά της Μακεδονίας, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες αντέδρασαν δυναμικά απέναντι στην πειστική ρουμανική προπαγάνδα. Ο κίνδυνος από την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ήταν πλέον ορατός στους βουλγαρόφωνους πληθυσμούς καθώς μερικοί από αυτούς έγιναν Ουνίτες αποκτώντας με τη βοήθεια του Βατικανού δικό τους επίσκοπο. Την περίοδο 1875-1880 οι Ρώσοι πρόξενοι στο Μοναστήρι και τη Θεσσαλονίκη υποκινούσαν σε συνεχή δράση τους βουλγαρητές γεγονός που ανάγκασε τον Έλληνα και δραστήριο πρόξενο στη Θεσσαλονίκη Κ. Βατικιώτη να αποθηκεύει με τους συνεργάτες του όπλα στο Προξενείο. Στη Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης που έγινε τον Δεκέμβριο του 1876 η διεθνής διπλωματία ασχολήθηκε για πρώτη φορά με το πολιτικό καθεστώς της μείζονος Μακεδονίας. Αρχιτέκτονας του τελικού σχεδίου που υιοθετήθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις αν και απορρίφθηκε στη συνέχεια από την τουρκική πλευρά λόγω της θέσπισης του συντάγματος από τον Μιντάτ πασά υπήρξε ο Ρώσος πρεσβευτής Ιγνάτιεφ. Κατέχοντας άριστα τα εθνολογικά ζητήματα της βαλκανικής χερσονήσου και βασιζόμενος στα πορίσματα του εθνολογικού χάρτη που είχε συνταχθεί από τον αυστριακό γεωγράφο Heinrich Kiepert επέβαλε τελικά τις

---

¹⁰ Κωστόπουλος, σ.66

απόψεις του. Τα σχέδια για την ίδρυση ενός μελλοντικού βουλγαρικού κράτους προέβλεπαν την κάθετη διαίρεση της Βουλγαρίας σε δύο μεγάλα βιλαέτια, στην Ανατολική με πρωτεύουσα το Τίρνοβο και στη Δυτική με πρωτεύουσα τη Σόφια.¹¹

Το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878 αποτέλεσε βασικό ορόσημο για τη μελλοντική εξέλιξη του Ανατολικού ζητήματος και έδωσε την αφορμή για την κύρια διαμόρφωση του μακεδονικού ζητήματος. Η Ελλάδα, η Βουλγαρία, η Σερβία, η Ρουμανία και η αλβανική ενότητα δυσαρεστημένες την εποχή αυτή από την τελική ρύθμιση των εθνικών τους ορίων σύμφωνα με τα όσα προβλέπονταν από τη Συνθήκη του Βερολίνου θέτουν ως πρωταρχικό τους σκοπό την ολοκλήρωση των εθνικών τους βλέψεων και προσπαθούν με κάθε τρόπο να συμπεριλάβουν στην επικράτεια τους τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας που ζούσαν κάτω από την οθωμανική αυτοκρατορία. Γι' αυτό το Συνέδριο το θεώρησαν σαν μια πρώτη βαθμίδα για την εκπλήρωση των εθνικών διεκδικήσεων τους. Έτσι ο σκληρός ανταγωνισμός μεταξύ των βαλκανικών κρατών που σημειώνεται μετά το 1878 στο χώρο της Μακεδονίας δικαιολογείται απόλυτα από την εθνολογική σύνθεση της γεωγραφικής περιοχής όπου διαβιούσαν ελληνόφωνοι, σλαβόφωνοι, αλβανόφωνοι, τουρκόφωνοι και βλαχόφωνοι πληθυσμοί. Μέσα σε αυτόν τον κυκεώνα ο ελληνισμός της Μακεδονίας αγωνιζόταν σκληρά για την εθνική τους υπόσταση και την τελική τους δικαίωση.¹² Η χρονική περίοδος που διαδέχεται το συνέδριο του Βερολίνου θεωρείται μια από τις πιο ταραγμένες και αποφασιστικές εποχές για την ιστορική εξέλιξη της Μακεδονίας. Πολλοί είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν το καθεστώς των χριστιανών κατοίκων της Μακεδονίας οι οποίοι διαδέχονται άμεσα ή έμμεσα τις επιπτώσεις του σφοδρού ανταγωνισμού των Μεγάλων δυνάμεων και ιδιαίτερα των βαλκανικών κρατών. Η μερική ή ολική σύμπτωση των εδαφικών διεκδικήσεων των βαλκανικών κρατών και σε προέκταση των ευρωπαϊκών χωρών στον μακεδονικό χώρο είχε σαν συνέπεια την όξυνση του φανατισμού των πολιτικών προπαγανδών. Σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση αυτού του πολιτικού κλίματος ασκούσε και ο τουρκικός παράγοντας που προσπαθούσε να διατηρήσει το status quo και ακολουθούσε συγκεκριμένη και αντιφατική πολιτική η οποία αποσκοπούσε στη διαίρεση και διάσπαση των διάφορων μικρών ή μεγάλων ομάδων

---

¹¹ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1989, σ.59

¹² Στο ίδιο,σ.75

της Μακεδονίας, στην αναζωπύρωση των εθνικών τους ανταγωνισμών και γενικότερα στην εξασθένηση του ελληνικού στοιχείου.

Η πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων στο επίμαχο ζήτημα των εδαφικών διεκδικήσεων τους στον μακεδονικό χώρο ήταν την εποχή εκείνη ασαφής αλλά η ύπαρξη του 23^{ου} άρθρου της Συνθήκης του Βερολίνου που προέβλεπε την εισαγωγή διοικητικών μεταρρυθμίσεων στη Μακεδονία και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας έδωσε αφορμή στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών και στο ελληνικό πληθυσμιακό στοιχείο των περιοχών αυτών να συζητήσουν το θέμα και να καταλήξουν σε μια επίσημη διαμόρφωση των ορίων αυτών. Κατά τη διετία 1879-1880 συστάθηκαν τοπικές επιτροπές στις πρωτεύουσες των βιλαετιών Αδριανούπολης, Θεσσαλονίκης, Μοναστηριού και Ιωαννίνων για την επεξεργασία διαφόρων σχεδίων ανάλογων με τον Οργανικό Νόμο της Κρήτης (1868) και ο πληθυσμός της Μακεδονίας, οι Έλληνες πρόξενοι καθώς και οι εκπρόσωποι του Πατριαρχείου με διάφορες επιστολές τους προς το Υπουργείο Εξωτερικών αναπτύσσουν τις απόψεις τους για την κατάσταση στη Μακεδονία οι οποίες αναφέρονται στα όρια του ελληνισμού στο μακεδονικό χώρο.¹³ Η ουσιαστικότερη πρόταση την οποία υποβάλλουν οι την εποχή εκείνη οι Έλληνες πρόξενοι της Μακεδονίας στην ελληνική κυβέρνηση με την πρωτοβουλία του Κ. Βατικιώτη είναι εκείνη που αφορούσε τη διοικητική διαίρεση της Μακεδονίας σε δύο χωριστά βιλαέτια. Η λήψη του μέτρου αυτού θα χώριζε οριστικά τον ελληνικό από τον βουλγαρικό πληθυσμό αφού θα καθόριζε το βόρειο τμήμα ως βουλγαρικό και το νότιο ως ελληνικό. Το σχέδιο Βατικιώτη που υιοθέτησε η ελληνική κυβέρνηση και ενέργησε ζωηρά για την υλοποίηση του προέβλεπε ότι το νότιο βιλαέτι θα είχε πρωτεύουσα τη Θεσσαλονίκη και θα περιελάμβανε τα σαντζάκια Δράμας, Σερρών και Θεσσαλονίκης εκτός από τον καζά Βελεσών, το ναχιγιέ Μοριχόβου και τους καζάδες Μοναστηριού, Φλώρινας, Κοριτσάς, Κολωνίας, Ανασελίτσας, Καιλαρίων Κοζάνης, Σερβίων και Γρεβενών.¹⁴ Το σχέδιο δεν υλοποιήθηκε εφόσον δεν εφαρμόστηκαν οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις για τις ευρωπαϊκές επαρχίες της Τουρκίας δεν προέβλεπε μεταβολές στη διοικητική δομή των δύο βιλαετιών.

---

¹³ Στο ίδιο, σ. 76-77

¹⁴ Στο ίδιο, σ.78

Το 1893 ιδρύεται η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (ΕΜΕΟ) με σκοπό τον συντονισμό των χριστιανικών πληθυσμών της Μακεδονίας για την αποτίναξη του Οθωμανικού ζυγού. Στην πραγματικότητα η οργάνωση στόχευε στην απόσχιση της Μακεδονίας από την Οθωμανική αυτοκρατορία και την προσάρτηση της στη Βουλγαρία. Πρώτο βήμα ήταν ο έλεγχος των χριστιανικών πληθυσμών από τη βουλγαρική εκκλησία. Από το 1895 ξεκινά η αποστολή στη Μακεδονία ενόπλων σωμάτων των λεγόμενων Κομιτατζήδων. Η δράση τους είχε ως στόχο τον ξεριζωμό των Ελλήνων από τις πατρογονικές εστίες τους μέσω της τρομοκρατίας. Μέχρι το 1906 οι Κομιτατζήδες είχαν δολοφονήσει χιλιάδες ιερείς, δασκάλους, πρόκριτους και είχαν εκδιώξει από την γη τους χιλιάδες απλούς ανθρώπους.¹⁵ Τον Απρίλιο του 1903 η Θεσσαλονίκη αναστατώνεται από βόμβες στους κεντρικούς δρόμους, καίγεται η Οθωμανική Τράπεζα, καταστρέφονται οι εγκαταστάσεις αερίοφωτος και ανατινάσσεται ένα μεγάλο εμπορικό πλοίο. Αυτά τα γεγονότα έδωσαν την αφορμή να επέμβουν οι Μεγάλες Δυνάμεις Ρωσία και Αυστρία και να πετύχουν κάποιες μεταρρυθμίσεις στο καθεστώς της Μακεδονίας με τη Συνθήκη της Μυστέργης. Έτσι τους πρώτους αιώνες του 1904 σχηματίστηκε στους τρεις νομούς Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου και Σκοπίων σώμα χωροφυλάκων με διοικητή Ιταλό στρατηγό που είχε στις διαταγές του πέντε ανώτερους Ευρωπαίους αξιωματικούς. Όμως καθεμία από τις Δυνάμεις απέβλεπε σε δικούς της σκοπούς. Έτσι τίποτα δεν άλλαξε ενώ το βουλγαρικό κομιτάτο συνέχιζε με περισσότερη ένταση τη δράση του εξαφανίζοντας Έλληνες πρόκριτους, γιατρούς, δασκάλους, ιερείς και σφάζοντας άοπλους χωρικούς στις πλατείες των χωριών. Την άνοιξη του 1903 σχηματίστηκε η πρώτη επιτροπή η Μακεδονική Φιλική Εταιρεία από τον Αργυρό Ζάχο, τον Θεόδωρο Μόδη και τον Θεόδωρο Καπετανόπουλο. Σκοπός ήταν να πειστεί η ελληνική κυβέρνηση να ενισχύσει την ένοπλη άμυνα των ελληνικών πληθυσμών της Μακεδονίας. Μετά από ένα χρόνο την άνοιξη του 1904 έρχονται στη Μακεδονία για να μελετήσουν την κατάσταση και να υποδείξουν πρακτικά μέτρα οι λοχαγοί Αναστάσιος Παπούλας και Αλέξανδρος Κοντούλης με ανθυπολοχαγούς τον Γεώργιο Κολοκοτρώνη και τον Παύλο Μελά. Παράλληλα στην Αθήνα στις 22 Μαΐου 1904 ιδρύθηκε το

---

¹⁵ Γρηγόρης Αγγελίδης, «Θρησκεία και Διεθνής Πολιτική: Η Περίπτωση των Βαλκανίων», 26 Απριλίου 2018, <https://powerpolitics.eu/%ce%b1%ce%b3%ce%b3%ce%b5%ce%bb%ce%af%ce%b4%ce%b7%cf%82-%ce%b3%cf%81%ce%b7%ce%b3%cf%8c%cf%81%ce%b7%cf%82-%ce%b2%ce%b1%ce%bb-25-3-%ce%b8%cf%81%ce%b7%cf%83%ce%ba%ce%b5%ce%af%ce%b1-%ce%ba%ce%b1%ce%b9/> (ημερομηνία πρόσβασης: 27 Απριλίου 2018)

Μακεδονικό Κομιτάτο στα γραφεία της εφημερίδας *Εμπρός*. Ο Δημήτρης Καλαποθάκης από την Αρεόπολη και μέλος της πρώτης οργανωτικής επιτροπής, ο Πέτρος Κανελλίδης από το Κουτηφάρι διευθυντής της εφημερίδας *Καιροί* ήταν οι πρωτεργάτες του. Το Κομιτάτο τα μέλη του οποίου είναι και ο Νικόλαος Πολίτης, ο καθηγητής Ιωάννης Ράλλης και ο Πέτρος Σάρογλου αποφασίζει να δράσει άμεσα στέλνοντας ένοπλα σώματα και οπλισμό στους ελληνικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας.

Ο Καλαποθάκης που ως δημοσιογράφος και ως άνθρωπος είχε την καθολική εκτίμηση κράτους και λαού κρατάει ουσιαστικά στα χέρια του το σχεδιασμό του αγώνα στο κέντρο. Οργανώνει τα αντάρτικα σώματα και τα αποστέλλει στη Μακεδονία, αλληλογραφεί και συντονίζει, ενημερώνει το κράτος για τον αγώνα και τον Πρόξενο της Θεσσαλονίκης Λάμπρο Κορομηλά. Στο γραφείο του γίνονται οι στρατολογήσεις και η οργάνωση των εθελοντών. Σε όλα τα ελληνικά προξενεία αποσπάστηκαν αξιωματικοί του στρατού και δημιούργησαν ένα δίκτυο συνεργατών και αγωνιστών. Στόχος τους ήταν η εξουδετέρωση της βουλγαρικής και ρουμανικής προπαγάνδας, η εμπιστευτική αλληλογραφία, η κατασκοπεία, η μεταφορά τραυματιών, η τροφοδοσία των Ελλήνων ανταρτών και γενικά η υπεράσπιση του ελληνικού στοιχείου.¹⁶

Η παρουσία του Παύλου Μελά στο μακεδονικό χώρο και ο άδικος χαμός του έδωσε το έναυσμα για την έναρξη της ένοπλης πάλης στο βιλαέτι Μοναστηρίου. Ήδη από τον Αύγουστο του 1904 δρούσε στη Δυτική Μακεδονία μια μεγάλη μορφή ο κρητικός Ευθύμιος Καούδης με τους συμπολεμιστές του. Η εμφάνιση του σώματος του Καούδη υπήρξε καθοριστική για τα πράγματα και ιδιαίτερα σημαντική. Η μάχη της Όστιμας και η ευνοϊκή έκβαση της τάραξε τη βουλγαρική Οργάνωση και συγκλόνησε τα βουλγαρικά αντάρτικα σώματα. Η εμφάνιση των Κρητών ήδη από την εξέγερση του Ίλιντεν είχε ανησυχήσει τους Βούλγαρους. Η νίκη στην Όστιμα έκρινε για πρώτη φορά αποφασιστικά στον στρατιωτικό τομέα τη μαχητική ικανότητα των ελληνικών σωμάτων,

---

¹⁶ Λαούρδας Βασίλειος, *Το ελληνικόν γενικόν προξενείον Θεσσαλονίκης 1903-1908*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 14-21

αιφνιδίασε τους αντιπάλους και έδωσε μεγάλο κουράγιο στους ελληνικούς πληθυσμούς της Δυτικής Μακεδονίας.¹⁷

Η προσφορά του Βάρδα στον αγώνα ήταν τεράστια τόσο στο οργανωτικό πεδίο όσο και κατά την ένοπλη φάση. Ο Βάρδας έδρασε από τις αρχές του αγώνα στο δυτικομακεδονικό χώρο και προετοίμασε το έδαφος και για τα άλλα ελληνικά αντάρτικα σώματα. Ο ίδιος όχι μόνο συντόνιζε τις πολεμικές επιχειρήσεις των Ελλήνων οπλαρχηγών αλλά στάθηκε αγαπητός ανάμεσα στους συμπαγείς ελληνικούς πληθυσμούς. Με τον Βάρδα αλληλογραφούσαν όλοι οι αγωνιστές συνάδελφοι του και την ενημέρωναν για την κατάσταση στη Μακεδονία και την πορεία των αντάρτικων ενεργειών. Γι' αυτό και το αρχείο του αποτελεί σπουδαία πηγή για τον μακεδονικό αγώνα. Επίσης η παρουσία του συνδυάστηκε άμεσα με τα μακεδονικά πράγματα και την πορεία τους μέσα στους κόλπους του Μακεδονικού Κομιτάτου και της ελληνικής κυβέρνησης. Τα μέλη του Κομιτάτου ύστερα με τα όσα είχαν διαδραματιστεί στα 1905 διαφωνούσαν ριζικά με τη συμμετοχή του και την ανεξάρτητη δραστηριοποίηση του στο μακεδονικό χώρο. Το Κομιτάτο διατηρούσε πλήρη έλεγχο στις αποφάσεις και στις ενέργειες των ελληνικών προξενικών αρχών του βιλαετιού Μοναστηρίου. Πολλές φορές όμως η κατάσταση διαγραφόταν εντελώς διαφορετική από τις εντολές που έρχονταν από την Αθήνα γιατί οι αθηναϊκοί κύκλοι δεν μπορούσαν να έχουν με κανένα τρόπο άμεση γνώση των πραγμάτων στη Μακεδονία. Η έλλειψη αυτού του συντονισμού των ελληνικών ενεργειών κινδύνευε να έχει ανυπολόγιστες συνέπειες για την μακεδονική υπόθεση. Μετά το καλοκαίρι του 1907 η χαλάρωση της δράσης των ελληνικών αντάρτικων σωμάτων στη Μακεδονία και η ανηλεής καταδίωξη των τουρκικών αρχών σε βάρος του ελληνικού στοιχείου και των στρατιωτικών δυνάμεων. Η καταστροφή των ελληνικών χωριών της Νογεβάνης (Φλάμπουρο), του Ρακόβου (Κρατερό), του Πόλακ και του Τσέγγελ είχε δημιουργήσει μεγάλη αναταραχή ανάμεσα στους ελληνικούς πληθυσμούς και τα μέλη των αντάρτικων σωμάτων. Ο Βάρδας ο οποίος αγωνιζόταν στα 1907 για να αυξήσει την επιρροή στα Κορέστια ένωθε μεγάλη πικρία και απογοήτευση για τη δυσάρεστη τροπή των πραγμάτων και απέδιδε τις ελληνικές αποτυχίες στην

---

¹⁷ Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Μακεδονικός Αγώνας η ένοπλη φάση 1904-1908*, Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη Χ.Ε., σ. 39

αυθαίρετη εποπτεία που ασκούσε το Κομιτάτο στο ελληνικό προξενείο του Μοναστηρίου και κατ' επέκταση σε ολόκληρο το γεωγραφικό χώρο του βιλαετιού.¹⁸ Ο Βάρδας βλέποντας την κατάσταση να φτάνει στο απροχώρητο απευθύνθηκε με επιστολή του ημερομηνίας 10 Δεκεμβρίου 1907 στο διάδοχο Κωνσταντίνο. Στην αρχή του υπομνήματος του κάνει μια αναδρομή στο παρελθόν και αναφέρεται στην κατάσταση που επικρατούσε στα 1903 στη Μακεδονία, στην περιοδεία των τεσσάρων Ελλήνων αξιωματικών στα 1904, στο ρόλο του Λάμπρου Κορομηλά και στην παρουσία των αξιωματικών Σπηλιάδη και Κοντογούρη στο προξενείο του Μοναστηρίου τον Μάιο του 1905. Από τότε φάνηκε σύμφωνα με την επιστολή του Βάρδα το χάος που δημιουργήθηκε στο βιλαέτι του Μοναστηρίου από την έλλειψη συντονισμού των επιχειρήσεων. Ο Βάρδας κλήθηκε από τον διάδοχο Κωνσταντίνο να συμμετέχει στο νεοσυγκροτημένο Μακεδονικό Κομιτάτο και να συμβάλει με την πολύχρονη εμπειρία του στην ευόδωση της μακεδονικής υπόθεσης. Ωστόσο διέκρινε δύο μεγάλα μειονεκτήματα και στη νέα σύνθεση του. Πρώτο τα μέλη του παρά τις αγνές προθέσεις τους αγνοούσαν την Μακεδονία και τα πράγματα εκεί και δεύτερο το Κομιτάτο δεν συγκατάλεγε ανάμεσα στα μέλη άτομα τα οποία είχαν υπηρετήσει εκεί και είχαν την δυνατότητα με τις γνώσεις τους να φανούν απαραίτητοι. Η κατάσταση περιπλέχθηκε ακόμα περισσότερο στις αρχές του 1908 με την εμφάνιση του Παναγιώτη Δαγκλή στο προσκήνιο των πολιτικών πραγμάτων. Ο Συνταγματάρχης Δαγκλής επρόκειτο να αναλάβει ένα δύσκολο ρόλο. Μεγάλο ενδιαφέρον για το θέμα είχε δείξει ο Πρωθυπουργός Γεώργιος Θεοτόκης ο οποίος επιθυμούσε να συμβιβάσει τις αντιμαχόμενες μερίδες και να εξομαλύνει τις διαφωνίες που είχαν προκύψει ανάμεσα στα μέλη του Κομιτάτου και τους οπλαρχηγούς των βιλαετιών της Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου.¹⁹ Στις 14 Φεβρουαρίου 1908 ο Δαγκλής προχώρησε στην αναδιοργάνωση του ανατολικού διαμερίσματος και στη ριζική μεταβολή του ισχύοντος καθεστώτος. Η συνολική θεώρηση του μακεδονικού προβλήματος εκ μέρους του συσχετίστηκε ρεαλιστικά με τη τύχη του αλύτρωτου αλληνισμού που ζούσε στα εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Αντιμετώπισε το ζήτημα της ύπαρξης του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας με διορατικότητα και ζήλο αφού εξέτασε και εκτίμησε τα ιστορικά γεγονότα κάτω από ένα διαφορετικό πρίσμα.

---

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 29

¹⁹ Στο ίδιο, σ.31

Ενημερώθηκε άριστα από τους υπεύθυνους των Ειδικών Γραφείων των ελληνικών προξενείων της Μακεδονίας γύρω από τη φύση και τη διεξαγωγή του αγώνα και επιδόθηκε μαζί με τη συνεργασία και των άλλων μελών του Κομιτάτου στην εκπόνηση νέων καταστατικών και οργανισμών επάνω στα οποία θα στηριζόταν η δομή της νέας Οργάνωσης που δεν θα περιοριζόταν μόνο στο συντονισμό των ενεργειών στο μακεδονικό χώρο αλλά θα περιελάμβανε όλους τους υπόδουλους Έλληνες της οθωμανικής επικράτειας.

Παρά την ελληνική προετοιμασία ο αγώνας υπήρξε σκληρός και άνισος γιατί η βουλγαρική Οργάνωση είχε τελειοποιηθεί εδώ και αρκετές δεκαετίες. Μόνο στα 1905 μπορούμε να πούμε ότι εδραιώνεται η ελληνική άμυνα στη Μακεδονία και υλοποιούνται μερικώς τα σχέδια του ελληνικού προξενείου της Θεσσαλονίκης. Η τοποθέτηση ικανότατων αξιωματικών σε καίρια σημεία του μακεδονικού χώρου και η αποστολή και δράση των πρώτων ελληνικών σωμάτων με επικεφαλής Έλληνες αξιωματικούς στο βιλαέτι Θεσσαλονίκης παρά τις μερικές αποτυχίες τους έφερε θετικά αποτελέσματα. Ειδικότερα το σώμα του Κ. Μαζαράκη πέτυχε ισχυρότατα πλήγματα κατά των ρουμανιζόντων και των εξαρχικών και έθεσε τις βάσεις της οργανωτικής δραστηριότητας του ελληνισμού της Κεντρικής Μακεδονίας. Στο Βάλτο Γιαννιτσών η προσφορά του Γκόνου θεωρήθηκε ανεκτίμητη την εποχή ακριβώς που ακόμα δεν είχε αρχίσει η μεγάλη ελληνική προσπάθεια. Αργότερα η παρουσία του Κωνσταντίνου Μπουκουβάλα άρχισε να μεταβάλλει την κατάσταση. Στο βιλαέτι Μοναστηρίου οργανώθηκε για πρώτη φορά η πρωτεύουσα του. Οι Έλληνες Μοναστηριώτες συντονίστηκαν, κινητοποιήθηκαν, οργάνωσαν πολιτοφυλακές και κήρυξαν οικονομικό πόλεμο στους εξαρχικούς. Στον επιχειρησιακό τομέα ο δρόμος που χάραξε ο Γ. Κατεχάκης συνεχίστηκε από τον Βάρδα και την τρομακτική επιχείρηση της Ζαγορίτσανης η οποία συγκλόνησε τη βουλγαρική πλευρά και την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη αλλά προδιέθεσε με δυσμένεια τις τουρκικές αρχές και προκάλεσε την θλιβερή ήττα της Μπελκαμένης (Δροσοπηγής).²⁰ Ωστόσο η αποτυχία αυτή αντισταθμίστηκε από τη μάχη του Μουρικού που έδειξε την ελληνική ανδρεία και την ηττοπάθεια του τουρκικού στρατού. Η παρουσία του Γεώργιου Δικώνυμου – Μακρή σφράγισε την εξέλιξη των πραγμάτων στο χώρο με την

---

²⁰ Στο ίδιο, σ.41

ενεργητικότητα και τις παράτολμες επιχειρήσεις του. Μαζί με τον συμπατριώτη του Ιωάννη Καραβίτη και άλλους οπλαρχηγούς πραγματοποίησαν πολυάριθμες αποστολές στο δυτικό και βορειοδυτικό χώρο, οργάνωσαν τον ντόπιο ελληνισμό και προξένησαν μεγάλα πλήγματα στους αντιπάλους. Η ελληνοβουλγαρική και ελληνοτουρκική πάλη πήραν στα 1905 μεγάλες διαστάσεις στο Μορίχοβο και οι σκληρές αντεκδικήσεις και από τις δύο πλευρές έφτασαν στο αποκορύφωμα. Η καταστροφή της ελληνικής Γραδέσνιτσας σημάδεψε την πορεία των πραγμάτων αλλά απαλύνθηκε από τα σκληρά αντίποινα και τις επιχειρήσεις των Ελλήνων αρχηγών Αντώνη Ζώη, Χρ. Τσολακόπουλου, Παναγιώτη Φιωτάκη κ.α.

Στα τέλη του 1905 η ελληνική υπεροχή υπήρξε δεδομένη στο Μορίχοβο και το Βέρμιο. Είχε αποκατασταθεί η επικοινωνία με την ελληνόφωνη ζώνη και τον Όλυμπο. Στη Γευγελή και τη Δοϊράνη τα ελληνικά σώματα δρούσαν με επιτυχία. Το 1906 υπήρξε η αποφασιστική χρονιά για τον μακεδονικό αγώνα τόσο στο βιλαέτι Θεσσαλονίκης όσο και του Μοναστηρίου. Στη Θεσσαλονίκη ενεργοποιείται ο ελληνισμός με πρωτοβουλία του Αθανάσιου Σουλιώτη – Νικολαΐδη και την ίδρυση της Οργάνωσης Θεσσαλονίκης. Σύσσωμοι οι Έλληνες των πόλεων και των χωριών οργανώνονται, οι διανοούμενοι και οι έμποροι των αστικών κέντρων έδωσαν χρήμα και την πείρα τους για την ευόδωση του αγώνα και οι αγρότες στα χωριά προσέφεραν καταφύγιο στους καταδιωγμένους μαχητές. Αλησμόνητες μορφές που διακρίθηκαν στον αγώνα του Βάλτου ήταν ο Μιχάλης Αναγνωστάκος, ο Παναγιώτης Παπατζανετέας, ο Άγρας.

Στην Ανατολική και Βορειοανατολική Μακεδονία η ένοπλη φάση ήρθε πολύ αργά. Ο ελληνισμός είχε υποστεί εκεί ανεπανόρθωτα πλήγματα ιδιαίτερα στο βορειότερο χώρο. Μόνο ο Έλληνας πρόξενος των Σερρών Α. Σαχτούρης στάθηκε δυνατό να οργανώσει στα 1906 με όσες δυνάμεις διέθετε αυτό το τμήμα και να προχωρήσει στην ένοπλη άμυνα. Τα προβλήματα όμως ήταν πολλά. Εκτός από την βουλγαρική αντάρτικη παρουσία παρατηρήθηκε άγρια καταδίωξη του ελληνικού στοιχείου από τις τουρκικές αρχές και τα στρατιωτικά αποσπάσματα. Έντονη επίσης ήταν η ανθελληνική στάση των Γάλλων αξιωματικών της διεθνούς χωροφυλακής. Το έργο του στρατιωτικού ακόλουθου του ελληνικού προξενείου Σερρών ανθυπολοχαγού Δημοσθένη Φλωριά υπήρξε τεράστιο σε σημασία. Ωστόσο ο ελληνισμός της βορειοανατολικής Μακεδονίας

αποδεκατισμένος από τις αλληπάλληλες δολοφονικές ενέργειες που συνεχίζονταν για δεκαετίες συνεχώς εξασθενίζε και αποδυναμωνόταν. Ελάχιστοι Έλληνες είχαν απομείνει στο Νευροκόπι, στο Μελένικο, στην Άνω Τζουμαγιά και στο Πετρίτσι.

Συνοπτικά για το 1907 μπορούμε να αναφέρουμε ότι εδραιώνεται η ελληνική παρουσία στο μακεδονικό χώρο και διαφαίνεται η υπεροχή της. Οι Έλληνες πραγματοποιούν σημαντικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην περιοχή Βερμίου και Ολύμπου με πρωταγωνιστές τον Βασίλειο Σταυρόπουλο και τον Μιχάλη Αναγνωστάκο. Στη Γευγυλή δρουν με επιτυχία τα ντόπια ελληνικά σώματα ενώ οι Στρωμνιτσιώτες οργανώνουν ένοπλους πυρήνες και προχωρούν στην αντεπίθεση. Ο μακεδονικός ελληνισμός δημιουργεί τώρα τα δικά του σώματα και συντονίζει τις ενέργειες του. Η κυριότερη αιτία για την εδραίωση του ελληνισμού υπήρξε η μαζική συμπαράσταση του ελληνομακεδονικού στοιχείου στα αντάρτικα σώματα. Μετά τον Ιούλιο του 1907 μπροστά στη σφοδρή τουρκική καταδίωξη και τη σύλληψη πολλών αγωνιστών, την καταστροφή σημαντικών ελληνικών χωριών από τα βουλγαρικά σώματα που προσπαθούσαν με αυτόν τον τρόπο να εκτονωθούν από τις αλληπάλληλες διαφωνίες και τις εσωτερικές συγκρούσεις τους καθώς η βουλγαρική Οργάνωση διαρκώς αποδυναμωνόταν παρατηρήθηκε έντονη χαλάρωση των ελληνικών αντάρτικων ενεργειών η οποία απασχόλησε όχι μόνο την επίσημη ελληνική πολιτική λόγω των διαρκών αναταραχών που αναφυόταν μέσα στο μακεδονικό Κομιτάτο αλλά επηρέασε ιδιαίτερα την πορεία του αγώνα και στα 1908.

Στα 1908 ο αγώνας τεχνητά πια προσεγγίζει προς το αμφίρροπο τέλος του. Γιατί αν δεν ξεσπούσε το κίνημα των Νεοτούρκων τον Ιούλιο του 1908 είναι αδύνατο να προβλέψει κανείς ποια θα ήταν η κατοπινή εξέλιξη της κατάστασης. Αποτέλεσε μόνο μια προσωρινή ανάπαυλα για τους χριστιανούς μαχητές που εμφανίστηκαν συναδελφωμένοι. Με την εξέγερση σταμάτησε απότομα η χριστιανική πάλη και οι παλιοί εχθροί έγιναν φίλοι. Για την σερβική πολιτική το τέλος του πολέμου θεωρήθηκε ιδιαίτερα οδυνηρό αφενός γιατί τα σερβικά σώματα είχαν πετύχει να προσελκύσουν μεγάλο τμήμα του σλαβικού πληθυσμού και αφετέρου γιατί η επανάσταση των Νεοτούρκων και η αναστολή των εχθροπραξιών έδωσε τη δυνατότητα στις συμπαγείς σλαβικές μάζες να προσέλθουν και πάλι στην Εξαρχία και να εκδηλώνουν ταυτόχρονα τα βουλγαρικά

εθνικά αισθήματα τους. Το κίνημα δεν έλυσε το μακεδονικό πρόβλημα γιατί καμιά χριστιανική εθνότητα δεν πίστεψε στις υποσχέσεις τους. Ο ελληνισμός της Μακεδονίας αρνήθηκε οποιαδήποτε συνεργασία μαζί τους. Οι Βούλγαροι επιδίωξαν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση ενώ αρκετοί Έλληνες αγωνιστές διέπραξαν το μοιραίο σφάλμα και παρέδωσαν τα όπλα τους στις τουρκικές αρχές και έτσι διαλύθηκαν τα ελληνικά αντάρτικα σώματα σε ένα μεγάλο ποσοστό. Αντίθετα νέες ενισχύσεις έφταναν από τη Βουλγαρία και δυνάμωναν την Οργάνωση. Πολύ σύντομα άρχισε η αντεπίθεση που θύμιζε την κατάσταση στη Μακεδονία στις παραμονές της εξέγερσης του Ίλιντεν. Ελληνικά σχολεία και εκκλησίες καταλαμβάνονται, οι ελληνικοί πληθυσμοί τρομοκρατούνται για να προσέλθουν στην Εξαρχία. Έτσι άρχισε πάλι η αναδιοργάνωση του ελληνισμού, η αποστολή Ελλήνων πρακτόρων και η επιστράτευση των παλαιμάχων Ελλήνων αρχηγών και οπλιτών. Μέχρι το ξέσπασμα των Βαλκανικών πολέμων η φυλετική διαμάχη θα συνεχιστεί στο μακεδονικό χώρο και θα πάρει μεγάλες διαστάσεις. Ούτε τα ειρηνικά μέσα, ούτε η Πανελλήνια Οργάνωσις και τα σχέδια του Ίωνα Δραγούμη μπορούσαν να λύσουν το πρόβλημα. Ήταν πολύ διαφορετικό από όλα τα άλλα αλυτρωτικά ζητήματα της οθωμανικής επικράτειας.²¹

Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Σχετικά με τη στάση της Ευρώπης απέναντι στο Μακεδονικό ζήτημα γεννάται το ερώτημα αν η Ελλάδα θα είχε να αντιμετωπίσει την αντίδραση των Δυνάμεων σε περίπτωση που ο αγώνας των Ελλήνων το 1907 ήταν περισσότερος εντυπωσιακός και λιγότερο να κρατηθούν τα κεκτημένα. Η αλήθεια είναι ότι η κατάσταση στην Ευρώπη την εποχή εκείνη είναι εντελώς διαφορετική από την αντίστοιχη κατάσταση δέκα χρόνια νωρίτερα και η Ελλάδα δεν έπρεπε να φοβάται παρόμοια αντίδραση της Ευρώπης. Βέβαια οι Δυνάμεις διαμαρτύρονταν για τις ενέργειες των μητροπολιτών Δράμας, Γρεβενών, Καστοριάς και Μοναστηρίου και των Ελλήνων προξένων καθώς και για τις ενέργειες των ελληνικών σωμάτων και των αξιωματικών της χωροφυλακής στην Ελλάδα που διευκόλυναν τη στρατολόγηση και την κίνηση των ανταρτών. Συνήθως όμως η ελληνική κυβέρνηση έβρισκε μια πιστευτή δικαιολογία για απάντηση. Η βρετανική κυβέρνηση υποχρεωμένη καθώς ήταν να πιέζει τη Ρωσία και την Αυστρία για την

---

²¹ Στο ίδιο, σ. 47

εφαρμογή του μεταρρυθμιστικού προγράμματος στη Μακεδονία και απασχολημένη με σπουδαιότερα ζητήματα δεν ήταν σε θέση να αναλάβει πρωτοβουλίες στο Μακεδονικό. Ο Άγγλος υπουργός Εξωτερικών Grey με βάση τις πληροφορίες του πρόξενου της Αγγλίας στη Θεσσαλονίκη ήθελε να πιστεύει ότι αυτό που χρειαζόταν μόνο για την εξολόθρευση των ανταρτών ήταν η βελτίωση της τουρκικής χωροφυλακής. Στο θέμα αυτό τον διέψευσε ο Ιταλός στρατηγός De Giorgis που είχε αναλάβει την αναδιοργάνωση της χωροφυλακής στη Μακεδονία και ο οποίος δεν έκρυβε την πεποίθηση του ότι η χωροφυλακή στην οποία είχαν εναποθέσει τις ελπίδες του οι ξένοι ήταν εντελώς ανίκανη για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των ανταρτών. Σχετικά με το Μακεδονικό κάποια αλλαγή είχε παρατηρηθεί και στη πολιτική της Αυστρίας. Σύμφωνα με τις πληροφορίες της ελληνικής κυβέρνησης η Αυστρία προσπαθούσε να επιτύχει συνεννόηση ανάμεσα στη Βουλγαρία και την Τουρκία και ενθάρρυνε τον Σουλτάνο να εξοντώσει τα ελληνικά και σερβικά ένοπλα σώματα στη Μακεδονία. Καθώς ήταν γνωστές οι νέες κατευθύνσεις των πολιτικών εξελίξεων στην Ευρώπη ήταν φανερό ότι η αυστρορωσική συνεννόηση του 1897 κατέρρεε και ότι η Αγγλία μετά την συνεννόηση της με την Γαλλία επρόκειτο σύντομα να συνάψει ανάλογες σχέσεις και με τη σύμμαχο της Γαλλίας τη Ρωσία.

Η Ελλάδα είχε λόγους όμως να φοβάται μια αντίρροπη συμμαχία Αυστρίας, Γερμανίας και Τουρκίας. Για την αντιμετώπιση παρόμοιου ενδεχόμενου η Ελλάδα ως καλύτερο μέσο θεωρούσε τη σύναψη στενών σχέσεων με τη Γαλλία και Αγγλία υπολογίζοντας ότι η Αγγλία θα συνέχιζε την πολιτική του τσιταρισμού και άλλων ίσως προσπαθειών εκ μέρους της Ρωσίας να συνδέσει το Μακεδονικό με το Κρητικό ζήτημα. Στην ελληνική πρωτοβουλία για προσέγγιση η Γαλλία επέδειξε περισσότερο ενδιαφέρον παρά η Αγγλία η οποία θεώρησε τις ελληνικές βολιδοσκοπήσεις ευκαιρία να συμβουλέψει την Ελλάδα να αποσύρει τα αντάρτικα σώματα από τη Μακεδονία. Η γαλλική κυβέρνηση που εκτιμούσε την στρατηγική αξία των ελληνικών ακτών έστειλε στην Ελλάδα τον ειδικό στα ναυτικά ναύαρχο Fournier και αργότερα υπέβαλε σχέδιο ναυτικής συνεργασίας δηλώνοντας συνάμα ότι μολονότι η Γαλλία ευνοούσε το status quo στη Μακεδονία θα μεριμνούσε για την προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων στην περιοχή αυτή σε περίπτωση ανατροπής τους και ότι θα παραχωρούσε δάνειο στην Ελλάδα για αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων της. Μολονότι οι Άγγλοι έδειξαν

κάποιο αρχικό ενδιαφέρον για τη χρηματοδότηση του ναυτικού εξοπλισμού της Ελλάδος τελικά το σχέδιο ναυάγησε με αποτέλεσμα να παραμείνει ανοικτό το μακεδονικό ζήτημα. Με αυτόν τον τρόπο καμιά Δύναμη δεν ήταν διατεθειμένη να αναλάβει πρωτοβουλίες με εξαίρεση την Αγγλία που ενεργούσε υπό την πίεση του Κοινοβουλίου. Πρότεινε σχέδια που εκ φύσεως ήταν απραγματοποίητα και προσέκρουαν στις αντιδράσεις των Ευρωπαίων και την αδιαλλαξία των Τούρκων.

Τον Μάιο του 1908 ο Grey κοινοποίησε στις Δυνάμεις υπόμνημα με ημερομηνία 3 Μαρτίου με το οποίο πρότεινε τα εξής: α) το διορισμό για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ημιανεξάρτητου διοικητή της Μακεδονίας χριστιανού ή μουσουλμάνου αλλά Οθωμανού υπηκόου, β) την αριθμητική αύξηση της τουρκικής χωροφυλακής και τη σταδιακή μείωση των στρατευμάτων, γ) εγγύηση στο Σουλτάνο εναντίον εξωτερικών επιθέσεων ενόσω διαρκούσε η ρύθμιση αυτή, δ) την αύξηση των ευρωπαϊών αξιωματικών της χωροφυλακής με διοικητικές αρμοδιότητες και ε) την ενίσχυση αρμοδιοτήτων της οικονομικής επιτροπής που είχε συσταθεί σε σχέση με το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα. Οι προτάσεις αυτές δεν είχαν απήχηση στις άλλες Δυνάμεις. Η Βουλγαρία αποδεχόταν τον διορισμό διοικητή πρότεινε όμως να προέρχεται από τις μικρές δυτικές ευρωπαϊκές δυνάμεις και να διαθέτει ισχυρή χωροφυλακή με ευρωπαίους αξιωματικούς πρόταση η οποία φανέρωνε την επιθυμία της να διαμελιστεί η γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας και να αποκλειστούν οι δραστηριότητες των Ελλήνων και των Σέρβων. Η Ελλάδα και η Σερβία απέκρουσαν το σχέδιο του Grey. Ο Έλληνας Υπουργός Εξωτερικών Αλ. Σκουζές στον Άγγλο πρεσβευτή στην Αθήνα η πρόταση για διορισμό διοικητή ισοδυναμούσε με πρόταση για τη δημιουργία μιας δεύτερης Ανατολικής Ρωμυλίας. Η μόνη λύση ήταν να διαιρεθεί η επαρχία σε σφαίρες επιρροής. Την άποψη αυτή συμμερίζονταν και η Σερβία. Η Γαλλία και η Ρωσία οι οποίες δεν θεωρούσαν τις προτάσεις σοβαρές εξέφρασαν την αντίρρηση ότι οι Τούρκοι δεν θα δέχονταν διοικητή της Μακεδονίας και ότι και ακόμα αν δέχονταν θα χρειαζόταν στρατιωτική κατοχή της περιοχής προς ενίσχυση του όπως την Κρήτη. Η Γερμανία ήταν διατεθειμένη να αποδεχτεί οποιαδήποτε λύση αποδέχονταν οι άλλες Δυνάμεις και η Πύλη γνωρίζοντας φυσικά ότι οι άλλες Δυνάμεις δεν επρόκειτο να συμφωνήσουν και ότι η ίδια ήταν σε θέση να ενθαρρύνει τους Τούρκους να απορρίψουν τις προτάσεις ή ενδεχόμενη συμφωνία. Η Αυστρία δεν απάντησε αμέσως αλλά όταν

απάντησε δήλωσε ότι μιας και οι Τούρκοι είχαν αποδεχτεί την παράταση της αυστρωσικής εντολής οι νέες προτάσεις δεν εξυπηρετούσαν κανένα σκοπό πια.

Όλες αυτές οι διαπραγματεύσεις που κρατούσαν μήνες και δεν οδηγούσαν σε συγκεκριμένες αποφάσεις δεν είχαν όπως είναι φυσικό θετικό αντίκτυπο στις εξελίξεις στο εσωτερικό της Μακεδονίας. Το γεγονός ότι ακόμα συνεχίζονταν σήμαινε ότι οι Δυνάμεις δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν και να αποφασίσουν. Έτσι τα ένοπλα σώματα στη Μακεδονία καθώς και οι βαλκανικές χώρες που τα υποστήριζαν μπορούσαν να επιδίδονται σε νέο γύρο εχθροπραξιών. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων οι πιέσεις των Δυνάμεων στις βαλκανικές κυβερνήσεις ήταν ασθενείς παρά το επαναλαμβανόμενο αίτημα της Πύλης που αγνοήθηκε από τις Δυνάμεις για αυστηρές παραστάσεις στη Σόφια, Αθήνα και Βελιγράδι.²²

ΚΥΠΡΙΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΟΜΑΧΟΙ (μέσα από τον Κυπριακό τύπο)

Η συμμετοχή Κυπρίων εθελοντών στους απελευθερωτικούς αγώνες του Ελληνισμού από την εποχή της ελληνικής επανάστασης του 1821 μέχρι τον ελληνοϊταλικό πόλεμο και την εθνική αντίσταση υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική. Η δυναμική συμπαράταξη της Κύπρου προς την Ελλάδα εκδηλώθηκε με την κατάταξη στον ελληνικό στρατό χιλιάδων εθελοντών, με τη διοργάνωση εράνων και με την αποστολή υλικών ενισχύσεων. Η πρώτη δεκαετία του αιώνα μας υπήρξε καθοριστική για την διαφύλαξη της ελληνικότητας της Μακεδονίας που επετεύχθη με τον αγώνα της περιόδου 1904-1908. Την περίοδο αυτή ένα από τα ενδιαφέροντα των σωματείων και οργανώσεων του νησιού ήταν η οικονομική ενίσχυση του ελληνικού κράτους και των θυμάτων της βουλγαρικής επεκτατικής πολιτικής και η συγκέντρωση χρημάτων με εράνους τόσο υπέρ του εθνικού στόλου όσο και υπέρ των προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας. Κατά τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα δεν παρατηρήθηκε στρατολόγηση και αποστολή εθελοντών όπως έγινε κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και τους Βαλκανικούς τους 1912-1913. Αυτό οφειλόταν στη μορφή του η οποία δεν επέτρεπε μαζική αποστολή εθελοντών αφού σε αυτόν τον πόλεμο συμμετείχαν εκστρατευτικά στρατιωτικά σώματα χωρίς την επίσημη ανάμιξη του ελληνικού κράτους. Αυτή υπήρξε

---

²² Dakin, σ. 134-137

και η βασική αιτία που δεν συστάθηκαν επιτροπές στράτευσης εθελοντών όπως έγινε σε άλλες περιπτώσεις. Γι' αυτό και όσοι επιθυμούσαν να συμμετάσχουν στον αγώνα έπρεπε να αναζητήσουν μόνοι τους τα μέσα και τον τρόπο μετάβασης τους στη Βόρειο Ελλάδα. Είναι γνωστό από αναφορά του τότε Έλληνα πρόξενου Ιωάννη Καλούτση ημερομηνίας 20 Νοεμβρίου 1906 ότι είχαν προσέλθει στο προξενείο αρκετοί νέοι οι οποίοι ζήτησαν να καταταγούν και να σταλούν στα βουνά της Μακεδονίας. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά « πολλοί Κύπριοι, εκ πατριωτικών αισθημάτων ωθούμενοι προσέρχονται εις το προξενείο ερωτώντες αν είναι δεκτοί εθελονταί δια τα μακεδονικά σώματα όπως εν τοιαύτη περιπτώσει προσέλθη ικανός αριθμός εκ Κύπρου. Μη γινώσκων τι να απαντήσω προς αυτούς παρακαλώ όπως με εφοδιάσητε δια των αναγκαίων οδηγιών προς περαιτέρω ενέργειαν»²³ Φαίνεται όμως το αίτημα τους δεν είχε συνέχεια αφού δεν μαρτυρείται οτιδήποτε σχετικό.

Στον κυπριακό τύπο της ίδιας περιόδου δεν εντοπίζονται προτροπές από δημοσιογράφους και πολιτευτές για συμμετοχή Κυπρίων στα αντάρτικα σώματα. Η μόνη σχετική αναφορά προέρχεται από ομιλία του μέλους του Νομοθετικού Συμβουλίου Θεοφάνη Θεοδότου στην πανήγυρη της Τροοδίτισσας στις 15 Αυγούστου 1907 όπου ο Κύπριος πολιτευτής καυτηρίασε τη βρετανική πολιτική στο Μακεδονικό ζήτημα και εξέφρασε την ευχή για τη συγκρότηση κυπριακού τάγματος για την προάσπιση της ελληνικότητας της Μακεδονίας.²⁴ Εξαιτίας όμως του αρχιεπισκοπικού ζητήματος που δίχαζε την περίοδο αυτή τον λαό η σχετική αναφορά του Θεόδοτου ο οποίος ήταν φανατικός Κιτσιακός θεωρήθηκε ως πολιτικό πυροτέχνημα άνευ αντικρίσματος από τον αντιπολιτευόμενο τύπο και χλευάστηκε σε δημοσίευμα εφημερίδας που υποστήριζε τον Κυρηναίος Κύριλλο. Παραθέτω το σχετικό απόσπασμα: « Φαίνεται ότι το λημέρι τότε των διαφόρων καπετανέων και του Πατριάρχου κ. Φωτίου ήτο εν Τρωδιτίσση εκεί όπου έλαβε χώραν και το περίπτυστο αλλά και κωμικοτραγικόν εκείνο συλλαλητήριο εν ω παρόντος του Μακαριωτάτου ο υπάιθριος ρήτωρ των πανηγύρεων εκεραυνοβόλει το

---

²³ Γεωργής Γιώργος, *Αθήνα, Κύπρος, Αθήνα: ένα ταξίδι μέσα στο χρόνο 9 Φεβρουαρίου – 23 Φεβρουαρίου 1994*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα 1994, σ.51

²⁴ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 25.08.1907

Αγγλικόν έθνος και ηπειλεί ότι θα εκστρατεύσει κατά της Τουρκίας ηγούμενος οκτακοσίων αρειμανίων .....Αγγλικήν διοίκησιν...». ²⁵

Πάντως η εφημερίδα *Ένωσις* του Χριστόδουλου Κουππά που εκτόξευσε τα πιο πάνω καυστικά σχόλια κατά του Θεοφάνη Θεοδότου μετά από λίγους μήνες τον Μάρτιο του 1908 έκανε έκκληση προς τους Κυπρίους να σταματήσουν τον εμφύλιο σπαραγμό και να εκτονώσουν το πολεμικό τους μένος πολεμώντας στη Μακεδονία. Είχαν μεσολαβήσει τα αιματηρά γεγονότα της Λευκωσίας με τους αλληλολιθοβολισμούς και τους τραμπουκισμούς και στη Λάρνακα όπου είχαν φτάσει διογκωμένες οι πληροφορίες είχε διενεργηθεί πρόχειρη στρατολόγηση νεαρών οπαδών του κιτιακού κόμματος και 150 από αυτούς είχαν ξεκινήσει για τη Λευκωσία ως ενισχύσεις αφού τους δόθηκε και χρηματική αμοιβή από συνδρομές πλουσίων φίλων του Μητροπολίτου Κιτίου. Τα πρωτοφανή γεγονότα προκάλεσαν τα δραματικά σχόλια του Χριστόδουλου Κουππά που είχε μάλιστα πρωταγωνιστήσει στην οργάνωση της αποστολής του κυπριακού εθελοντικού σώματος του 1897. Παραθέτω το απόσπασμα: « Κύπριοι! Όσοι έχετε πολεμικό μένος, όσοι αισθάνεσθε την καρδίαν σφύζουσα υπό πατριωτισμού, υπάρχει στάδιον να δείξητε την ανδρεία σας! Η Μακεδονία, η ελληνική αυτή χώρα, ην εκλείσαν, ένδοξοι ημών πρόγονοι, καταπατείται ήδη υπό αγρίων βουλγαρικών ορδών, αίτινες κατασπιλούσι παν ότι ιερόν και τίμιον έχει ο Έλλην. Ηγέται του λαού! Αντί δια κωδωνοκρουσιών να καλήτε αυτόν παροτρύνοντες όπως ούτος μεταβή εις την πρωτεύουσαν δια να επιτεθή κατ' αδελφών, διδάξατε και ευκολύνετε αυτόν ω' απέλθη εις την χώραν του Μ. Αλεξάνδρου, ίνα διεκδικήση τα υπό βαρβάρων καταπατούμενα δίκαια των αδελφών του, άτινα είναι και ιδικά του δίκαια. Προς τούτο μεταχερίσθητε την ευγλωττίαν σας και ανοίξατε τα βαλάντια σας. Ιδού στάδιον δόξης και τιμής, πάσα δε άλλη τελουμένη ενέργεια ου μόνον άδοξος είναι και αξιοκατάκριτος.»²⁶

Είναι άγνωστο πόσοι Κύπριοι οδηγήθηκαν στη Μακεδονία μετά από τις προτροπές του Χριστόδουλου Κουππά και του Θεοφάνη Θεοδότου. Ο αριθμός πάντως των Κυπρίων Μακεδονομάχων που συγκεντρώθηκε από τις διάφορες έρευνες είναι μικρός συγκριτικά με τον αριθμό των Μακεδονομάχων από άλλες περιοχές του Ελληνισμού (Κρήτη, Μάνη,

---

²⁵ *Πατρίς*, Λευκωσία, 14/27.02.1908

²⁶ *Ένωσις*, Λάρνακα, 11.04.1908

Αλεξάνδρεια) όσο και με τον αριθμό των Κυπρίων εθελοντών των ελληνικών πολέμων του 1897 και του 1912-1913 αλλά και των επαναστατικών κινημάτων της Κρήτης και της Μακεδονίας του 19^{ου} αιώνα. Το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα που απορροφούσε το ενδιαφέρον του λαού και της πολιτικής ηγεσίας υπήρξε ο βασικότερος λόγος της μικρής συμμετοχής Κυπρίων στον Μακεδονικό αγώνα. Φυσικά και η μορφή του αγώνα δεν επέτρεπε την αποστολή μεγάλων σωμάτων εθελοντών από το νησί ενώ οι περισσότεροι αρχηγοί των αντάρτικων ομάδων Κρητικοί στην πλειοψηφία τους προτιμούσαν να στρατολογούν για τα μακεδονικά σώματα άνδρες έμπιστους και εμπειροπόλεμους κυρίως από την Κρήτη. Η απογοήτευση του ελληνοτουρκικού πολέμου ήταν δύσκολο να επιτρέψει μια νέα μαζική έξοδο ανταρτών ανάλογη του 1897 ειδικά όταν απουσίαζε και η στοιχειώδης μορφή οργάνωσης κυπριακού εθελοντικού σώματος. Ακόμη όμως και η μικρή συμμετοχή υπογραμμίζει το μέγεθος της πανεθνικής κινητοποίησης του Ελληνισμού για τη Μακεδονία και επιβεβαιώνει τον κανόνα της δυναμικής συμπαράταξης των Κυπρίων σε κάθε πολεμική κινητοποίηση του ελληνικού κράτους. Είναι γεγονός ότι σχεδόν όλοι οι Κύπριοι Μακεδονομάχοι έδωσαν το παρόν τους και στο επόμενο προσκλητήριο στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913. Μάλιστα δεν ήταν μόνοι τους αλλά τους συνόδευαν εκατοντάδες συμπατριώτες τους.

Όπως αναφέρει ο καθηγητής Παπαπολυβίου αν και οι γενικότερες συνθήκες δεν επέτρεπαν τη συμμετοχή τους μερικοί Κύπριοι εθελοντές κατατάγηκαν στα εκστρατευτικά σώματα και έλαβαν μέρος στις εχθροπραξίες με τους Βούλγαρους Κομιτατζήδες και τον τουρκικό στρατό. Στη μελέτη του για τη συμβολή της Κύπρου στον Μακεδονικό αγώνα εντόπισε και κατέγραψε στοιχεία για τη ζωή και τη δράση εννέα Κυπρίων μακεδονομάχων του Γεώργιου Αργυρίου ή Κυπραίου (1889-1977), Κώστα Λοϊζου Βραχίμη ή Λοιζίδη (1881-1921), Απόστολου Δημητρίου, Μιλτιάδη Φίδη Κόκαρη, Αντώνη Κωνσταντινίδη, Βασίλη Κωνσταντινίδη, Ιωάννη Λουκά, Ευάγγελο Περισιάνη (1872-1931) και Αριστείδη Πέτρου Τζιαμάλη ή Τσάμαλη.²⁷ Είναι αξιοσημείωτο ότι σε πέντε από αυτούς (Αργυρίου, Βραχίμη, Κωνσταντινίδη, Κόκαρη, Περισιάνη) αναφέρονται δεκαεπτά δημοσιεύματα κυπριακών εφημερίδων της περιόδου 1904-1908. Από αυτά αντλούμε πολύτιμες πληροφορίες για τη δράση τους, τις τιμές που

---

²⁷ Παπαπολυβίου Πέτρος, *Σπινθήρ γλυκυτάτων ελπίδων:οαπόηχος του Μακεδονικού αγώνα (1904-1908) στην Κύπρο*, Εκδόσεις Αιγαίον, Λευκωσία 1996, σ. 65-93

απολάμβαναν μετά την επιστροφή τους στο νησί και τον τρόπο με τον οποίο τους αντιμετώπισε η κυπριακή κοινωνία της εποχής. Τρία άλλα δημοσιεύματα που γράφτηκαν στα τέλη Οκτωβρίου 1904 λίγες μέρες μετά τον ηρωικό θάνατο του Παύλου Μελά αναφέρονται σε Κύπριους Μακεδονομάχους οι οποίοι συγκροτούσαν το ένοπλο σώμα που πολεμούσε κάτω από τις διαταγές του.²⁸ Πηγή προέλευσης τους ήταν οι αθηναϊκές εφημερίδες από όπου αντλούσαν τη σχετική είδηση οι κυπριακές.

Το πρώτο από τα δεκαεπτά δημοσιεύματα για τους Κύπριους Μακεδονομάχους με ημερομηνία 13 Νοεμβρίου 1904 και τίτλο *Σαλαμίνιος εθελοντής* αναφέρεται σε ανώνυμο Κύπριο αγωνιστή ο οποίος επίσης συμμετείχε στο σώμα του Παύλου Μελά ή Μίκη Ζέζα όπως ήταν το ψευδώνυμο του. Όπως σημειώνεται ο εθελοντής καταγόταν από την Αμμόχωστο και πριν αναχωρήσει για την Μακεδονία είχε υπηρετήσει σε κάποια ομάδα των Αθηνών η οποία είχε στόχο της την επισήμανση Βούλγαρων πρακτόρων και την παροχή χρησιμων πληροφοριών στις αρμόδιες αρχές. Από δύο άλλα δημοσιεύματα του Ιανουαρίου του 1905 τα οποία αναφέρονται στη δράση του Κώστα Λοΐζου Βραχίμη συμπεραίνουμε ότι ο Σαλαμίνιος εθελοντής δεν είναι άλλος από τον Βραχίμη.²⁹ Ο συντάκτης του πρώτου δημοσιεύματος που είχε τον τίτλο *Κύπριοι αγωνισταί εν Μακεδονία* ήταν γνωστός του Κύπριου μακεδονομάχου αφού όπως σημειώνει είχαν συναντηθεί παλαιότερα στην Αθήνα.³⁰ Οι πληροφορίες που περιλαμβάνονται σε αυτό προέρχονται από επιστολή που εστάλη στην εφημερίδα από την Αμμόχωστο στην οποία εκθειάζόταν η δράση του φιλόπατρη αισθηματία νέου Κ.Λ. το όνομα του οποίου δεν αποκαλύπτει η εφημερίδα αλλά αρκείται στη δημοσίευση των αρχικών του. Στο σχετικό κείμενο αναφέρεται ότι ο Βραχίμης αρχικά ανήκε στο σώμα του Παύλου Μελά και αργότερα μετά το θάνατο του συνέχισε να πολεμά για την ελευθερία της Μακεδονίας ως οπλαρχηγός. Στο ίδιο άρθρο αναδημοσιεύεται απόσπασμα επιστολής που ο Βραχίμης έστειλε σε φίλο του στην Αθήνα όπου αναφέρεται στις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι Μακεδονομάχοι και στον ενθουσιασμό που τον διακατείχε. Παρόμοιο κείμενο για τη ζωή και συμμετοχή του Κύπριου εθελοντή στον μακεδονικό αγώνα στο οποίο καταγράφεται και το όνομα του δημοσιεύτηκε κάτω από τον τίτλο *Κύπριος νέος*

---

²⁸ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 30/12.11.1904, *Ευαγόρας*, Λευκωσία, 11.11.1904

²⁹ Παπαπολυβίου, *Σπινθήρ γλυκυτάτων*, σ. 85-88

³⁰ *Σαλπιγξ*, Λεμεσός, 28.01.1905

εις τα Μακεδονικά πεδία. Απόσπασμα επιστολής του και σε δεύτερη εφημερίδα της εποχής.³¹ Ο Βραχίμης επέστρεψε στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1905 όπου αναφέρεται σε τρία σύντομα δημοσιεύματα του μηνός εκείνου ένα με τίτλο *Εκ Βαρωσίων. Αφιξης εθελοντού* και δύο άπιπλα αναφέροντας ότι του επιφυλάχθηκε θερμότατη υποδοχή.³² Πολλοί από τους συμπολίτες του εξήλθαν με άμαξες και σημαίες προς προϋπάντηση του τιμώντας με τον τρόπο αυτό την πατριωτική του δράση. Παρόμοιο σχόλιο γίνεται και σε τέταρτο ανώνυμο δημοσίευμα κυπριακής εφημερίδας της ίδιας εποχής που επίσης αναφέρεται στον Βραχίμη.³³ Αναφορά στον ίδιο μακεδονομάχο γίνεται και σε δημοσίευμα εφημερίδας του Μαΐου του 1906 με τίτλο *Εις Αμμόχωστο και Σαλαμίνα*.³⁴ Όπως σημειώνεται σε αυτό ο Γυμνασιάρχης του Παγκυπρίου Γυμνασίου Μιχαήλ Βολονάκης ζήτησε από τους μαθητές του που πραγματοποιούσαν εκδρομή στην Αμμόχωστο να μην εισέλθουν στην πόλη με την ελληνική σημαία αλλά να την φυλάξουν μαζί με τις σάλπιγγες και τα τύμπανα τους για να μην θεωρηθεί η ενεργεία τους προκλητική από τους Τούρκους κατοίκους και να δημιουργηθούν επεισόδια. Το γεγονός αυτό συνέτεινε ώστε ο εκεί παρευρισκόμενος «τετιμημένος πολεμιστής εν Μακεδονία κατά των βουλγαρικών συμμοριών» Βραχίμης να απευθύνει αυστηρές παρατηρήσεις προς τον Γυμνασιάρχη « αίτινες όμως ουδέν έφερον αγαθόν αποτέλεσμα» προφανώς γιατί το συναίσθημα του τελευταίου δεν του επέτρεπε να διακινδυνεύσει τη σωματική ακεραιότητα των μαθητών του. Είναι αξιοσημείωτο ότι στη δράση του Βραχίμη αναφέρεται και κείμενο του Λ. Ζαλουμίδη που δημοσιεύτηκε στον κυπριακό τύπο τον Οκτώβριο του 1921 με την ευκαιρία του θανάτου του Κύπριου Μακεδονομάχου.³⁵ Το περιστατικό αυτό πέρα από τη σοβαρότητα του πήρε δημοσιότητα εξαιτίας της κομματικής διαμάχης για το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα και τη σφοδρή αντιπάθειας που έτρεφε ο διευθυντής της εφημερίδας *Κυπριακός Φύλαξ* Ν. Καταλάνος εναντίον του Μιχαήλ Βολονάκη Γυμνασιάρχη του Παγκυπρίου και υποστηρικτή των κηρυκτικών. Τον Βραχίμη ξαναβρίσκουμε σε πολεμική δράση στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913. Στα τέλη του Ιανουαρίου του 1913 επέστρεψε στην Κύπρο επικεφαλής των Κυπρίων Γαριβαλδινών μετά τη διάλυση του σώματος των Ελλήνων ερυθροχιτώνων

³¹ *Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία*, 11.02.1905

³² Στην ίδια, 22.07.1905, *Αλήθεια*, Λεμεσός, 15.07.1905, *Νέον Έθνος*, Λάρνακα, 29.07.1905

³³ *Σημαία της Κύπρου*, Λευκωσία, 30.07.1905

³⁴ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 06.05.1906

³⁵ *Ελευθερία*, Λευκωσία, 12.11.1921

του Αλέξανδρου Ρώμα και αφού πολέμησε στις μάχες του Γρεβενιτίου και του Δρίσκου στην Ήπειρο. Οι κυπριακές εφημερίδες των αναφέρουν ως λοχαγό του γαριβαλδινού σώματος τίτλος που οφείλεται στη δράση στον Μακεδονικό αγώνα. Ο ελληνοβουλγαρικός πόλεμος του 1913 τον έφερε ξανά στη Μακεδονία. Πολέμησε στην 7^η Μεραρχία πληγώθηκε βαριά στην κοιλιακή χώρα και υποβλήθηκε σε εγχείρηση. Τα τραύματα εκείνα τον ταλαιπωρούσαν για χρόνια και στην Κύπρο επέστρεψε γύρω στο 1918 ανίκανος για εργασία. Αναγκάστηκε να επανέλθει στην Αθήνα μετά από δύο χρόνια όπου και πέθανε σε νοσοκομείο σε ηλικία 40 ετών το 1921.³⁶

Έξι δημοσιεύματα των εφημερίδων της περιόδου 1904-1908 από τα οποία τα πέντε είναι σύντομα και άπιπλα αναφέρονται στον Ευάγγελο Περισιτιάνη. Τα δύο δημοσιεύτηκαν τον Ιανουάριο του 1908³⁷ και αναφέρονται στον τραυματισμό του στα μακεδονικά βουνά και στη μεταφορά του για νοσηλεία στην Αθήνα ενώ τα υπόλοιπα τρία γράφτηκαν τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο του ίδιου έτους³⁸ και σχολιάζουν την άφιξη του στην Κύπρο και τα αισθήματα υπερηφάνειας των κατοίκων του νησιού από τη συμμετοχή ενός συμπατριώτη τους στον Μακεδονικό αγώνα. Από τα δημοσιεύματα αυτά μόνο ένα και αυτό επιγραμματικά αναφέρεται στη δράση του Περισιτιάνη στη Μακεδονία και τη συμμετοχή του με το σώμα του Καπετάν Τσέλου στις συμπλοκές με τους « Βούλγαρους και Ρωμούνους ληστές»³⁹ Το έκτο και τελευταίο από τα σχετικά δημοσιεύματα για τον Περισιτιάνη έχει τίτλο *Ευχαριστήριο* και πρόκειται για επιστολή του με την οποία ο Κύπριος Μακεδονομάχος ευχαριστεί μέσω του τύπου τους συμπατριώτες του για την υποδοχή που του επεφύλαξαν καθώς και τον δημοσιογράφο της εφημερίδας για το εγκωμιαστικό του κείμενο. Ήταν γόνος μιας από τις μεγαλύτερες κυπριακές οικογένειες επτανησιακής καταγωγής και ήταν έμπορος στη Λευκωσία. Ο πατέρας του Κωνσταντίνος Περισιτιάνης (1849-1888) είχε διατελέσει καγκελάριος στο Ελληνικό Υποπροξενείο Λάρνακας και ο αδελφός του Ιερώνυμος Περισιτιάνης (1870-1931) ήταν ένας από τους μεγαλύτερους λόγιους της Αγγλοκρατίας με πλούσιο συγγραφικό και αρχαιολογικό έργο. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι δεν άφησαν αδιάφορο τον Ευάγγελο Περισιτιάνη που κατατάχθηκε στην Αθήνα στο Α' Σύνταγμα Πεζικού και στα τέλη

³⁶ Παπαπολυβίου, *Σπινθήρ γλυκυτάτων*, σ. 88

³⁷ *Σαλαμής*, Αμμόχωστος, 17.01.1908, *Ένωσις*, Λάρνακα, 25.01.1908

³⁸ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 29.02.1908,

³⁹ *Κύπριος*, Λευκωσία, 16.02.1908

Οκτωβρίου 1912 μαζί με τους συμπατριώτες του πολιτικούς Χριστόδουλο Σώζο και Ευάγγελο Χατζηγιάννου έφτασε στη Θεσσαλονίκη. Εκεί τον Νοέμβριο υποβλήθηκε σε εγχείρηση στο πόδι στο παλιό τραύμα που έφερε από την εποχή του Μακεδονικού αγώνα. Η εγχείρηση αυτή δεν του επέτρεψε να πάρει μέρος στην πολιορκία των Ιωαννίνων και το Μάρτιο του 1913 τοποθετήθηκε στη Φρουρά της Νιγρίτας. Στον ελληνοβουλγαρικό πόλεμο σύμφωνα με επιστολές του εισήλθε πρώτος στην πόλη της Δράμας την 01.07.1913 ως ανιχνευτής και στις μάχες που ακολούθησαν δέχτηκε δύο προαγωγές για ανδραγαθία. Ονομάστηκε δεκανέας στη μάχη της Τζουμαγιάς και λοχίας στη μάχη της Μαχομιάς όταν στην επίθεση λόγγισε τρεις Βούλγαρους στρατιώτες και ένα ανθυπασπιστή. Όταν επέστρεψε στην Κύπρο τροπαιούχος το Δεκέμβριο του 1913 έφερε μαζί του ως ένδοξο κειμήλιο το ξίφος του άτυχου Βούλγαρου αξιωματικού προκαλώντας νέα ευμενή σχόλια των δημοσιογράφων.⁴⁰

Ένα από τα προαναφερθέντα δημοσιεύματα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον αφού σε αυτό αναγράφεται ότι σύμφωνα με τον Περισιτιάνη σε μάχη στο Μόριχοβο είχε σκοτωθεί ο επίσης Κύπριος εθελοντής Μιλτιάδης Φίδης Κόκαρης από τη Λευκωσία πρώην δίοπος στο Βασιλικό Ναυτικό.⁴¹ Αυτή είναι και η μοναδική πληροφορία που έχουμε για τον Κόκαρη. Είναι αξιοπερίεργο το γεγονός ότι οι κυπριακές εφημερίδες δεν πρόβαλαν καθόλου τον θάνατο του Κόκαρη σε μια περίοδο που τα γεγονότα στη Μακεδονία δέσποζαν στην ειδησεογραφία τους.

Ο Αριστείδης Πέτρου Τζιάμαλης ή Τσάμαλης γεννήθηκε το 1890 στο χωριό Μάσαρι της Μόρφου και αργότερα εγκαταστάθηκε στη Λευκωσία όπου εργαζόταν ως μαρμαράς. Το 1931 τιμήθηκε από τον πρώτο Παγκύπριο Σύνδεσμο Εθελοντών και τον πρόεδρο του Ιωάννη Πηγασιού σε μια τελετή προς τιμή των Κυπρίων πεσόντων στους ελληνικούς απελευθερωτικούς πολέμους. Ο Τζιάμαλης επιλέχθηκε απ τις χιλιάδες των εθελοντών γιατί είχε επιδείξει μια από τις μεγαλύτερες σε διάρκεια πολεμική σταδιοδρομία που άρχισε από το 1906 με τη συμμετοχή του στον μακεδονικό αγώνα στο σώμα του Καπετάν Πλατανιά (έδρασε στα Καστανοχώρια το 1907 με το ψευδώνυμο Καπετάν Λαχτάρας). Στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1912 ο Τζιάμαλης ήταν ένας από τους

---

⁴⁰ Παπαπολυβίου, *Σπινθήρ γλυκυτάτων*, σ. 90-91

⁴¹ *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 29.02.1908

πρώτους Κύπριους εθελοντές. Υπηρέτησε στην Πέμπτη Μεραρχία και πήρε μέρος στις μάχες Ελασσώνας, Σερβίων και Πτολεμαΐδας, Αμυνταίου και Φλώρινας. Στον ελληνοβουλγαρικό πόλεμο του 1913 πολέμησε στις μάχες του Κιλκίς – Λαχανά, Μπέλες, Άνω Τζουμαγιάς και τραυματίστηκε στην Μπιλίτσα. Το 1916-1918 πολέμησε με το βαθμό του λοχία και τραυματίστηκε στη Τζουμαγιά.⁴²

Ο Απόστολος Δημητρίου αναφέρεται στον κατάλογο ανδρών του σώματος Ιωάννη Νταφώτη – Κώστα Μπουκουβάλα. Το σώμα αποτελούσαν 83 εθελοντές από τους οποίους οι 76 ήταν Κρητικοί. Οι πληροφορίες που δίνει ο κατάλογος του αντάρτικου σώματος για τον Δημητρίου είναι ότι ήταν 25 χρονών και ήταν εργάτης. Το σώμα του Μπουκουβάλα αποβιβάστηκε στην παραλία του Αγίου Νικολάου Χαλκιδικής και εισήλθε στη Μακεδονία στα τέλη Απριλίου 1905 με προορισμό τη λίμνη των Γιαννιτσών. Στην πορεία τους περικυκλώθηκαν από τουρκικό στρατό στην περιοχή της Μονής της Αγίας Αναστασίας με αποτέλεσμα μόνο το ένα τέταρτο του σώματος με τον Μπουκουβάλα να καταφέρει να φτάσει στο Βάλτο. Οι υπόλοιποι διασκορπίστηκαν και κρύφτηκαν σε διάφορα χωριά της Χαλκιδικής. Η τύχη του Κύπριου Μακεδονομάχου δεν είναι γνωστή.

43

Τα υπόλοιπα τρία δημοσιεύματα για τους Κύπριους Μακεδονομάχους που έχουν εντοπιστεί στον κυπριακό τύπο της περιόδου 1904-1908 αναφέρονται στον Γεώργιο Αργυρίου από την Πέγεια τον πιο γνωστό Κύπριο εθελοντή του Μακεδονικού αγώνα. Διακρίθηκε το 1906-1908 στην περιοχή Μοναστηρίου – Μοριχόβου ως ομαδάρχης στα σώματα των Εμμανουήλ Κατσίγαρη, Παναγιώτη Γερογιάννη και Γεωργίου Βολάνη αν και όταν στρατολογήθηκε ήταν μόλις 17 χρόνων. Σε δημοσίευμα με τίτλο « Γιώργης Αργυρίου» με ημερομηνία Οκτώβριο του 1908 περιλαμβάνει πολλές πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του Κύπριου Μακεδονομάχου όπως ότι καταγόταν από την Πέγεια και ήταν ηλικίας 19 χρονών περίπου, σεμνός, μετριοφρων και γεμάτος από πατριωτισμό και ευγενείς φιλοδοξίες.⁴⁴ Σημειώνεται ότι κατατάχθηκε στα ελληνικά εκστρατευτικά σώματα μετά από θερμές ικεσίες του προς τους αρμόδιους που τον απέρριπταν λόγω του νεαρού της ηλικίας του. Πολέμησε για ενάμιση χρόνο στα σώματα των τριών

---

⁴² Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία, 21.03.1931

⁴³ Παπαπολυβίου, σ.89

⁴⁴ Αλήθεια, Λεμεσός, 30.10.1908

οπληρχηγών όπως ανέφερα πιο πάνω οι οποίοι του χορήγησαν πιστοποιητικά έγγραφα για την ανδρεία, το θάρρος, την πειθαρχία. Συμμετείχε σε πολλές μάχες στην περιοχή του Μορίχόβου εναντίον του τουρκικού στρατού και των Βούλγαρων Κομιτατζήδων και τραυματίστηκε τέσσερις φορές. Ο Αργυρίου τραυματίστηκε σοβαρά στη μάχη του Ίβεν τον Σεπτέμβριο του 1907 και χρειάστηκε να μεταφερθεί με μυστικότητα στην πόλη του Μοναστηρίου όπου με φροντίδα του Ελληνικού προξενείου παρέμεινε πέντε εβδομάδες για νοσηλεία. Γνώριζε άριστα την περιοχή του Μοναστηρίου – Μορίχοβου όπου απέκτησε στενούς φιλικούς δεσμούς και γι' αυτό ξαναστάληκε εκεί και μετά το τέλος του Μακεδονικού αγώνα. Σύμφωνα με τον Αργυρίου το κύριο κίνητρο για την απόφαση του να καταταχθεί στα σώματα των Μακεδονομάχων υπήρξε ο θάνατος του Παύλου Μελά. Ο ίδιος θεωρεί ως τέλος του μακεδονικού αγώνα το κίνημα στο Γουδί το 1909 στο οποίο πήρε μέρος κατόπιν διαταγής του Θεόδωρου Πάγκαλου επικεφαλής των ιδιωτών Μακεδονομάχων. Μετά τα γεγονότα του 1909 ο Αργυρίου επέστρεψε στην οικογένεια του στο Κάιρο όμως δεν έμεινε για πολύ εκεί και το 1911 γύρισε ξανά στην Αθήνα. Στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913 ο Κύπριος εθελοντής υπηρέτησε στο 1^ο Ευζωνικό Σύνταγμα που ανήκε στα στρατεύματα που κατέλαβαν τη Λέσβο και τη Χίο και συμμετείχαν στην πολιορκία των Ιωαννίνων ενώ τραυματίστηκε δύο φορές στην κατάληψη της Μυτιλήνης και το καλοκαίρι του 1913 στη μάχη του Κιλκίς – Λαχανά. Έλαβε μέρος στο κίνημα της Εθνικής Άμυνας ενώ στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο διετέλεσε διερμηνέας του αγγλικού στρατού. Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο εγκαταστάθηκε στο Κιλκίς όπου έζησε μέχρι το θάνατο του το 1977. Εκεί παντρεύτηκε και απέκτησε εννέα παιδιά. Ήταν από τους πρώτους κτηνοτρόφους και η περιοχή που έζησε ήταν γνωστή με το όνομα « Τα Κυπρέικα». Μετά την εγκατάσταση του στη Μακεδονία κατάφερε να επισκεφθεί τη γενέτειρα του μόνο μια φορά το 1948. Όμως μέχρι το θάνατο του έτρεφε μεγάλη αγάπη και νοιαζόταν για την Κύπρο. Στο τέλος της ζωής του γνώρισε πολλές τιμές καθώς ήταν από τους τελευταίους επιζώντες Μακεδονομάχους.⁴⁵

Το δεύτερο δημοσίευμα για τον Αργυρίου που είναι άτιτλο αναφέρεται στην επίσκεψη του στην πόλη της Λεμεσού όπου μετέβη φορώντας την αντάρτικη φουστάνελα ένδειξη

---

⁴⁵ Παπαπολυβίου, *Σπινθήρ γλυκυτάτων*, σ.71-83

της εθνικής υπερηφάνειας που τον διακατείχε.⁴⁶ Στη συνέχεια το δημοσίευμα αναφέρεται ότι ο Κύπριος εθελοντής πολέμησε στο πλευρό των οπλαρχηγών που ανέφερα πιο πάνω και οι οποίοι είχαν χορηγήσει στον ίδιο πιστοποιητικά έγγραφα για τη δράση του, την ανδρεία του, κ.λ.π. Το τελευταίο δημοσίευμα που αναφέρεται στον νεαρό μακεδονομάχο φέρει τον τίτλο « Γεώργιος Αργυρίου» και με αυτό χαιρετίζεται η επίσκεψη του στην πόλη της Πάφου και στη γενέτειρα του την Πέγεια.⁴⁷ Διαπνέεται όπως και τα προηγούμενα από ενθουσιασμό και περηφάνια για τη συμμετοχή ενός Κύπριου στον Μακεδονικό αγώνα. Δίνονται δε και κάποιες σύντομες πληροφορίες για την πολεμική δράση του Αργυρίου και σημειώνεται πως αυτή διάρκεσε δύο χρόνια.

Μιας και ο Παύλος Μελάς ήταν αυτός που ενέπνευσε τον Αργυρίου για να καταταγεί εθελοντής και να πολεμήσει στο μακεδονικό μέτωπο ήθελα να αναφερθώ ότι τον Οκτώβριο του 1904 όταν πέθανε στη Στάτιστα ο θάνατος του προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση και στην Κύπρο. Το Παγκύπριο Γυμνάσιο διέκοψε τα μαθήματα του, μνημόσυνα του έγιναν στις πόλεις αλλά και στην ύπαιθρο και ο ποιητής Βασίλης Μιχαηλίδης του αφιέρωσε ένα ποίημα του στην εφημερίδα *Σάλπιγξ* με ημερομηνία 05.11.1904. Παραθέτω τους στίχους του ποιήματος με τίτλο « Τω Ενδόξω ηρώι Παύλο Μελά» :

Είχες παλιά κληρονομιά, πολύ παλιά μεγάλη,

Παλιά που δεν ευρίσκεται τέτοια στον κόσμο άλλη:

Την πήρες απ'τής μάνας σου το αίμα και το γάλα

Τέτοια, που απ'τη μάνα τους άλλοι δεν βρίσκουν στάλα,

Μόνον κοιμούνται στις σκλαβιάς τους κόλπους ξαπλωμένοι

Και κοιμισμένους τους αρτούν τους ξεσκλαβώνουν ξένοι

Τέτοια που έχει μόνη της κάθε πατρίς ελπίδα

Λατρεία στην Ελευθερία και αγάπη στην Πατρίδα !

---

⁴⁶ *Σάλπιγξ*, Λεμεσός, 06.11.1908

⁴⁷ *Αγών*, Λευκωσία, 15.11.1908

Αυτά τα δύο δεν σε άφηναν στιγμή να ησυχάσεις

Κ' εις τον βωμόν τους ήθελες να πας να θυσιάσεις

Την νιότη σου, το μέλλον σου, την ευτυχή ζωή σου,

Να 'χεις ολόχαρην μπροστά στον Πλάστη την ψυχή σου.

Ο Αργυρίου έγινε γνωστός στο Πανελλήνιο όταν στην δεκαετία του 1970 εμφανίστηκε στην Ελληνική Τηλεόραση σε εκπομπή του Φρέντυ Γερμανού και παράλληλα έγραψε τις αναμνήσεις του από τον μακεδονικό αγώνα εκπλήσσοντας όσους τον γνώριζαν για την ενεργητικότητα και τη διαύγεια πνεύματος που τον χαρακτήριζε μέχρι και το θάνατο του. Παρακολουθώντας το απόσπασμα στο youtube μπαίνοντας στο στούντιο ο Αργυρίου φορούσε τη στολή των Μακεδονομάχων και αφού τον καλωσόρισε ο Φρέντυ Γερμανός θέλει να του συστήσει μια γυναίκα. Την κόρη του ένδοξου Παύλου Μελά ο οποίος όπως έχω αναφέρει πιο πάνω ήταν ο εμπνευστής του Αργυρίου για να γίνει Μακεδονομάχος. Είναι τόση η έκπληξη του που δεν το πιστεύει ότι γνώρισε την κόρη του. Τον διακατέχει βαθιά συγκίνηση αφού συναντάει την κόρη του Καπετανίου του 80 χρόνια μετά τον μακεδονικό αγώνα. Στη συνέχεια αναφέρεται στον τραυματισμό του στην μάχη του Ίβεν στις 11 Σεπτεμβρίου 1907 και περιγράφει το περιστατικό: « Με παίρνει μια σφαίρα εδώ (δείχνοντας τον λαιμό του) και βγαίνει πίσω στην πλάτη. Τον πυροβολώ πέφτει ξανά, με το πέσιμο που έκανε έσυρα την γιαταγάνα εγώ να του κόψω το κεφάλι του κερατά. Όσο να κάνω έτσι δύο δίπλα μου από δεξιά μέσα από τις πέτρες τραυματίαι ήταν αυτοί με τα όπλα πάνω στις πέτρες με πυροβολάνε. Με παίρνει άλλη μια σφαίρα εδώ (δείχνοντας το πόδι του) , με ξαναπυροβολάνε τους πυροβολώ και γω αλλά όσο να κάνω εγώ με παίρνουν τέσσερις σφαίρες αμέσως. Πρόλαβε ένας Βασίλης Μαρίνης από τα Μαζέικα των Καλαβρυτών σκότωσε και τους δύο, σώπα ρε Γιώργη τους έφαγα και τους δύο τους κερατάδες γλύτωσες. Και έτσι γλύτωσα. Ο Φρέντυ Γερμανός στη συνέχεια αναφέρεται στην καταγωγή του ότι είναι από την Κύπρο και ότι πολέμησε και στην Μυτιλήνη και τη Χίο στις 8 Δεκεμβρίου του 1912. Συνεχίζει ο Αργυρίου: « Με παίρνει μια σφαίρα εδώ (δείχνοντας το πόδι του) στη Μυτιλήνη σε ένα μοναστήρι στην Καλλονή. Πάνω από το μοναστήρι ήταν οι Τούρκοι εκεί με πήρε η σφαίρα μούδιασε το ποδάρι μου αλλά τίποτα εγώ το έδεσα με τον επίδεσμο και συνέχισα τη μάχη εγώ, παραδόθηκαν οι Τούρκοι.

Πήγαμε στη Χίο παραδόθηκαν και εκεί οι Τούρκοι τον ρωτάει ο Γερμανός με το τραύμα; δεν πονούσες; προσπαθούσα σιγά σιγά. Πήγα στο χειρουργείο να μου αλλάξει την πληγή ο γιατρός λέει θέλεις να μείνεις μέσα παιδί μου; όχι λέω γιατρέ. Κάνει ένα σημείωμα γράφει, τι είναι αυτό κύριε γιατρέ; άδεια παιδί μου 45 μέρες να πας στο σπίτι σου. Την πήρα εγώ την άδεια την έβαλα στην τσέπη, παρακάτω 100 μέτρα ήταν το τάγμα. Πήγα εκεί στα παιδιά ω! Αργυρίου χτυπάνε τα χέρια τους (εννοώντας χειροκρότησαν) να τα πλοία έρχονται και πραγματικά έρχονταν να πάμε στα Γιάννενα. Έβγαλα την άδεια την έσκισα, την πέταξα, μου λέει ένας φίλος από την Κάρυστο ήταν αυτός τι είναι αυτό Γιώργη; άδεια να πάμε στα Γιάννενα του λέω να πολεμήσουμε. Τον ρωτάει ο Φρέντυ πόσο χρόνων είσαι; 88 του λέει γέννημα του 1888. Μπορεί και λίγο παραπάνω στην Κύπρο δεν είχαμε μητρώα. Από υγεία είσαι καλά του λέει; μια χαρά έχω το νοσοκομείο του Κιλκίς εκεί όλοι θυσία γίνονται. Στη συνέχεια τον ρωτάει γιατί από όλα τα μέρη πήγε και εγκαταστάθηκε στο Κιλκίς. Εξηγά ο Αργυρίου όταν αποστρατεύτηκε το 1913 και πήρα το απολυτήριο στην Αθήνα σκέφτηκα και πήγα μάλιστα στη Νομαρχία να υπογράψω το διαβατήριο μου να φύγω. Εσκέφτηκα ρε Γιώργη αυτά τα μέρη στα οποία πολέμησες και έχυσες αίμα και τα ελευθέρωσες δεν πρέπει να τα φυλάξουμε; πήγα στην Εστία (εφημερίδα) την έβγαζε ο Κύρου Κυπραίος και αυτός του λέω πατριώτη εγώ σκέφτομαι να πάω κάτω στη Μακεδονία να φυλάξουμε τα κεκτημένα. Μπράβο ρε πατριώτη μου λέει μου έδωσε το χέρι του. Πήγαινε κάτω είναι και ο Σοφούλης (Θεμιστοκλής Σοφούλης αγωνιστής από τη Σάμο) Γενικός Διοικητής της Μακεδονίας τώρα. Πήγα εκεί μόλις είδα τον Σοφούλη τον γνώρισα του λέω θα πάω κατά την Φλώρινα, όχι μου λέει θα πας στο Κιλκίς εκεί είναι τα τρωτά σύνορα μας, εκεί θα πας και θα βρεις καλούς πατριώτες από τη Στρώμνιστα Μακεδονομάχοι όλοι και θα σε αγαπήσουν πραγματικώς. Πήγα εκεί και με είδαν οι άλλοι που ήταν στον αγώνα ένας Καπετάν Φορτούνας, με είχαν εκεί παντρεύτηκα την Στρωμνιτισιώτισσα και έγινα και εγώ Στρωμνιτισιώτης. Ο Γερμανός στη συνέχεια του αποκαλύπτει ότι ο Δήμος του Κιλκίς θα δώσει το όνομα του σε ένα κεντρικό δρόμο της πόλης. Του διαβάζει την ανακοίνωση του Δήμου στην οποία τον ευχαριστεί για τους αγώνες του στην Μακεδονία και ο Φρέντυ Γερμανός βγάζει και του δείχνει μια ταμπέλα με το όνομα του *Οδός Γ. Αργυρίου.*»

Ο ίδιος ο Αργυρίου εξέδωσε στο Κιλκίς το 1970 ένα μικρό τεύχος το *Από τον Μακεδονικόν Αγώνα 1903-1909* που περιλαμβάνει κυρίως την περιγραφή της μάχης του

Έβεν της πιο ένδοξης στιγμής της πολεμικής του σταδιοδρομίας ενώ στο περιοδικό της Θεσσαλονίκης *Μακεδονική Ζωή* του 1971-1972 δημοσιεύτηκαν πιο εκτενείς αναμνήσεις του με τίτλο *Ο Μακεδονικός αγών στα χωριά του Μοριχόβου*. Τα κεφάλαια των ενθυμήσεων του τιτλοφορούνται *Αικατερίνη Χατζηγεωργίου: Η ηρωική δασκάλα, Τα παιδιά στον Μακεδονικό αγώνα, Ο Καπετάν Καραμανώλης (Μανώλης Κατσιγάρης)*. Για την Αικατερίνη Χατζηγεωργίου θα ήθελα να αναφερθώ στην ιστορία της. Ήταν η δασκάλα του Μακεδονικού αγώνα που έκαψαν ζωντανή οι Κομιτατζήδες. Στις 14 Οκτωβρίου 1904 στην Μακεδονία βασιλεύει ο τρόμος, διότι μια μέρα πριν οι τούρκοι στρατιώτες σε συνεργασία με τους βούλγαρους κομιτατζήδες δολοφόνησαν τον Παύλο Μελά (Μίκη Ζέζα) στο χωριό Στάτιστα (το οποίο σήμερα ονομάζεται Παύλος Μελάς προς τιμήν του ήρωα). Η Μακεδονία θρηνεί έναν από τους μεγάλους υπερασπιστές της. Όλοι είναι λυπημένοι μα και αισιόδοξοι συνάμα, γιατί ξέρουν πως με το αίμα ενός τέτοιου παλληκαριού θα ποτιστεί το δέντρο της ελευθερίας και θα καρπίσει. Κάπου πιο μακριά σ' ένα χωριό της σκλάβας Μακεδονίας, στην Γρίτσιστα (Ελληνικό) της περιοχής Γευγελής (νότια Σκόπια), ζει μια κοπέλα, η Αικατερίνη Χατζηγεωργίου. Είναι η μόλις 21 ετών δασκάλα του χωριού. Η Κατερίνα διδάσκει με ζέση τους μαθητές της σαν να πρόκειται για δικά της παιδιά. Διδάσκει την ιστορία της Ελληνικής γης, που τόσοι και τόσοι βάρβαροι προσπάθησαν να αφελληνίσουν αλλά δεν τα κατάφεραν. Όλοι στο χωριό την γνωρίζουν σαν το καλόκαρδο κορίτσι που βοηθάει πάντα τους Μακεδονομάχους αγωνιστές με όποιον τρόπο μπορεί. Οι βούλγαροι κομιτατζήδες την έχουν βάλει στο μάτι γιατί κρατάει άσβεστη την φλόγα της Ελληνικότητας στα μικρά παιδιά και στο χωριό. Την παρενοχλούν συνεχώς, την βρίζουν, την απειλούν, της περιγράφουν τι θα της κάνουν όταν θα πέσει στα χέρια τους. Την Κατερίνα όμως, δεν την νοιάζει η ζωή της παρά μόνο να μην χάσει η Μακεδονία την ελληνικότητά της. Οι βούλγαροι μετά τον θάνατο του Παύλου Μελά έχουν αποθρασυνθεί και θέλουν να τελειώνουν με κάθε εστία Ελληνικής αντίστασης. Όταν οι κομιτατζήδες καταφτάνουν στο χωριό, τα παράθυρα και οι πόρτες των σπιτιών κλείνουν. Οι χωριανοί κρυφοκοιτάζουν ανάμεσα από τις γρίλιες τους κομιτατζήδες να κατευθύνονται στο σπίτι της δασκάλας. Φτάνοντας έξω από την πόρτα του σπιτιού της, της φωνάζουν να βγει έξω. Η Κατερίνα τους ακούει από μέσα και αποκρίνεται πως «**δεν παραδίδεται ποτέ της μια Ελληνίδα**». Η ατρόμητη ψυχή της δεν τους φοβάται. Μαζί της βρίσκονται ακόμη έξι Μακεδονομάχοι

έτοιμοι να δώσουν την ζωή τους για την πατρίδα. Η περήφανη Ελληνίδα λέει πως δεν παραδίδεται και με το όπλο της ρίχνει μια βολή εναντίον των αιμοβόρων κομιτατζήδων και η μάχη ξεκινάει. Οι σφαίρες των βουλγάρων χτυπάνε τους τοίχους του σπιτιού γεμίζοντάς το τρύπες. Μετά από τρεις ώρες αναποτελεσματικών πυροβολισμών κι ενώ φαίνεται ότι το σπίτι της δασκάλας είναι άπαρτο κάστρο, ένας κομιτατζής δίνει την ιδέα να το κάψουν. Όλοι συμφωνούν, μιας και δεν υπάρχει άλλος τρόπος να καταβάλουν τους Έλληνες αγωνιστές. Ένας κομιτατζής τρέχει με αναμμένο πυρσό, σπάει το παράθυρο και τον ρίχνει μέσα. Το εσωτερικό του σπιτιού είναι ξύλινο και λαμπαδιάζει αμέσως. Οι αγωνιστές όμως δεν βγαίνουν έξω. Προτιμούν να καούν ζωντανοί παρά να πέσουν στα χέρια των βουλγάρων. Οι φλόγες λαμπαδιάζουν το σπίτι, δημιουργώντας μια κόλαση πυρός. Η Κατερίνα όπως και οι άλλοι αγωνιστές συνεχίζουν να πυροβολούν μέχρι να σωθούν οι σφαίρες τους και να τους καταπιούν οι φλόγες. Οι βούλγαροι πανηγυρίζουν για το φοβερό «κατόρθωμά» τους, καθώς από το σπίτι έχουν πια μείνει μόνο στάχτη και καπνισμένα ντουβάρια. Ένα ακόμη ολοκαύτωμα, πήρε την θέση του δίπλα στο Κούγκι, στο Σούλι, στα Σάλωνα, στο Αρκάδι της Κρήτης και σε όλα τα ολοκαυτώματα του Ελληνισμού για την ελευθερία της πατρίδας από τον βάρβαρο ζυγό.⁴⁸

Ο κατάλογος των Μακεδονομάχων δεν τελειώνει εδώ αλλά θα πρέπει να δεχτούμε ότι υπήρχαν και άλλοι απλά δεν έγινε δυνατό να εντοπισθούν. Σε αρκετά χωριά του νησιού διασώζονται προφορικές μαρτυρίες για Μακεδονομάχους αλλά υπάρχει σύγχυση ανάμεσα στους Βουλγαρομάχους του μακεδονικού αγώνα και στους πολεμιστές του ελληνοβουλγαρικού πολέμου του 1913. Ως Μακεδονομάχος αναφέρεται και ο Κώστας Ζαχαριάδης από τη Λευκωσία παρότι κατατάχθηκε στο 2^ο Τάγμα Ευζώνων τον Σεπτέμβριο του 1910. Ο Κύπριος εθελοντής διαγράφηκε ως λιποτάκτης μεταξύ 15

---

⁴⁸ «Αικατερίνη Χατζηγεωργίου: η δασκάλα του Μακεδονικού Αγώνα που έκαψαν ζωντανή οι κομιτατζήδες...», 3 Οκτωβρίου 2013, <https://antexoume.wordpress.com/2013/10/03/%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BD%CE%B7-%CF%87%CE%B1%CF%84%CE%B6%CE%B7%CE%B3%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CE%B7-%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%AC%CE%BB%CE%B1-%CF%84/> (ημερομηνία πρόσβασης 11 Μαΐου 2018)

Ιουνίου και 19 Αυγούστου 1911 οπότε γύρισε στη μονάδα του και απολύθηκε τον Νοέμβριο του 1911 με το βαθμό του δεκανέα. Ένα χρόνο αργότερα διασυρθείς υπό την κοινωνία λιποτάκτης αναγκάστηκε να καταφύγει στα γραφεία της εφημερίδας του Ν.Καταλάνου *Κυπριακός Φύλαξ* για να αποκαταστήσει το όνομα προσκομίζοντας τα στρατολογικά του έγγραφα που αποδείκνυαν ότι στο διάστημα της λιποταξίας του είχε μεταβεί με τον οπλαρχηγό Καπετάν Στέφο στη Μακεδονία. Τα χρόνια που ακολούθησαν έδωσαν πολλές ευκαιρίες στον Ζαχαριάδη να αποσείσει το στίγμα του λιποτάκτη αφού πήρε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους και στη Μικρασιατική εκστρατεία. Τμήθηκε πολλές φορές και δέχθηκε παράσημα ενώ συνέδεσε το όνομα του με την εκπαιδευτική ιστορία του τόπου στον μεσοπόλεμο καθώς και για ένα μεγάλο διάστημα (1922-1935) διετέλεσε Παιδονόμος και Φροντιστής του Παγκυπρίου Γυμνασίου Λευκωσίας.⁴⁹ Κατά πάσαν πιθανότητα υπήρξαν και άλλοι που δεν κατέστη δυνατόν να καταγραφούν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ηλία Κύρρη από την Λάπηθο που με μεσολάβηση του εξελιχθέντα αργότερα στον ένδοξο στρατηγό Ιωάννη Τσαγγαρίδη (συγχωριανός του) ήλθε σε επαφή με το Μακεδονικό Κομιτάτο αλλά η εξέλιξη του εγχειρήματος είναι άγνωστη.

ΕΡΑΝΟΙ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΤΟΛΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΡΩΜΥΛΙΑΣ

Οι έρανοι για εθνικούς, στρατιωτικούς, θρησκευτικούς και άλλους κοινωφελείς σκοπούς είτε με καλλιτεχνικές εκδηλώσεις δηλαδή με ποιήματα και τραγούδια είτε με άλλους τρόπους ήταν αρκετά συνηθισμένο φαινόμενο στην Κύπρο ήδη από την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Έτσι στο πέρασμα του χρόνου κατέστη θεσμός όπως π.χ. στο Παγκύπριο Γυμνάσιο όπου ο Γυμνασιάρχης Μιχαήλ Βολονάκης καθιέρωσε κάθε παραμονή της Πρωτοχρονιάς έρανο με την ονομασία « Ο Δίσκος της Πατρίδας»⁵⁰ Από τους σημαντικότερους εράνους των αρχών του προηγούμενου αιώνα ήταν και αυτοί του Έλληνα ποιητή Σπύρου Ματσούκα.

⁴⁹ *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 06.10.1912

⁵⁰ Λυμπουρίδης Αχιλλέας, *Η Θέμις επί Αγγλοκρατίας*, Λευκωσία 1985, σ.85

Γεννήθηκε στην Υπάτη της Φθιώτιδας το 1873. Αφού τελείωσε το Γυμνάσιο στη Λαμία εγγράφηκε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών αλλά λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος δεν αποφοίτησε κανονικά. Από τα φοιτητικά του χρόνια δραστηριοποιήθηκε έντονα στους εθνικούς αγώνες αφού πήρε ενεργό μέρος στη φοιτητική κατάληψη του Πανεπιστημίου τον χειμώνα του 1896-97 και τον Φεβρουάριο του 1897 συμμετείχε στην επανάσταση της Κρήτης κατά των Τούρκων ως μέλος της «Φοιτητικής Φάλαγγας» γνωρίζοντας έτσι και αρκετούς Κύπριους φοιτητές εθελοντές που τους ξανασυνάντησε μετά από λίγα χρόνια στην Κύπρο. Ανάμεσα τους ήταν οι μετέπειτα δικηγόροι και πολιτευτές Ευάγγελος Χατζηγιάννου (Δήμαρχος Λάρνακας), ο Λούης Λουίζου (Δήμαρχος Αμμοχώστου), ο δημοσιογράφος και γνωστός λογοτέχνης Ιωάννης Κονδυλάκης και ένας άλλος αποτυχημένος φοιτητής της Νομικής ο Κεφαλλονίτης Μαρίνος Αντύπας ο μεταγενέστερος μάρτυρας του αγροτικού ξεσηκωμού της Θεσσαλίας.⁵¹

Το 1902 άρχισε τις εθνικές του περιοδείες με σκοπό τη συγκέντρωση χρημάτων για την ενίσχυση του εθνικού στόλου. Αρχικά πήγε στην Κρήτη στις αρχές του 1902 και έπειτα στις ελληνικές παροικίες στην Αίγυπτο (αρχές του 1903), στην Κύπρο την περίοδο 1904-1906 και στην Αμερική (1909-1911) όπου γνώρισε μεγάλη επιτυχία. Από τους εράνους στην Αμερική αγοράστηκαν το αντιτορπιλικό Νέα Γενεά, η ομώνυμη πυροβολαρχία και τρία αεροπλάνα. Οι προσπάθειες του στην Αίγυπτο απέτυχαν αφού η εκεί ελληνική κοινότητα ευημερούσε και προσέφερε από μόνη της μεγάλα ποσά για φιλανθρωπικούς και πατριωτικούς σκοπούς. Έτσι ο Ματσούκας δεν βρήκε την ανταπόκριση που περίμενε.⁵² Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στους πολέμους ακολουθούσε τον στρατό και ενθουσίαζε τους στρατιώτες με την απαγγελία των ποιημάτων του. Έτσι είδε τους κόπους του να φέρνουν αποτέλεσμα τόσο στην Ήπειρο, Μακεδονία και στα Γιάννενα. Ανάμεσα στα έργα ζωής του ήταν και η ίδρυση του Λευκού Σταυρού από το ταμείο του οποίου προικίζονταν οι ορφανές κόρες πολεμιστών κυρίως της Μικρασιατικής εκστρατείας. Ο ποιητής συνέχισε τους εράνους και την προσφορά του στο ελληνικό έθνος μέχρι το θάνατο του το 1928.

---

⁵¹ Παπαπολυβίου Πέτρος, «Σπύρος Ματσούκας: ένας Ρουμελιώτης «Εθνικός ποιητής» στην Κύπρο του 1904-1906», *Πολίτης*, Λευκωσία, 4 Φεβρουαρίου 2001

⁵² Κύρρης Κώστας, « Αυτόγραφο του Σπύρου Ματσούκα από την Λάπηθο», *Χρονικά της Λαπήθου*, τ.2, Λάπηθος 1970, σ. 19

Ο Σπύρος Ματσούκας έφτασε στην Κύπρο στις αρχές του Οκτωβρίου του 1904 με το πλοίο Σαλαμίς. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο νησί επισκέφθηκε όλες τις πόλεις και σχεδόν όλα τα χωριά του νησιού. Οι επισκέψεις του συνδέονταν από ενδιαφέροντα, συγκινητικά και ευτράπελα στιγμιότυπα που δημιουργούσαν ενθουσιασμό στον ποιητή ώστε να συνεχίσει το εθνικό του έργο. Οι κάτοικοι πολλών χωριών πρώτη φορά αντίκριζαν Ελλαδίτη. Τον θεωρούσαν και αυτόν ένα είδος ποιητάρη που αντί να απαγγέλει στην κυπριακή διάλεκτο απάγγελε στην πανελλήνια κοινή και δεν πουλούσε τις φυλλάδες του για να βγάξει τα προς το ζήν αλλά συγκέντρωνε χρήματα υπέρ του Εθνικού στόλου ο οποίος θα ερχόταν κάποτε να ελευθερώσει και αυτούς. Η αμφίεση του ιδιότυπου αυτού ποιητή ανάλογα, ιδιόρρυθμη και εκκεντρική. Σύμφωνα με τις εφημερίδες της εποχής αλλά και τις φωτογραφίες του που έχουν σωθεί, μετά την επίσκεψή του στην Αμερική φορούσε ένα χακί βελουδένιο παντελόνι ιππασίας και σακάκι της ίδιας ποιότητας, με «σούρες» στη μέση. Τη στολή του συμπλήρωναν πορτοκαλί μπότες, ένα στρατιωτικό πηλίκιο, το ταγάρι - δώρο της μητέρας του, μια ελληνική σημαία που τη χρησιμοποιούσε και σαν χλαμύδα και ένας μεγάλος ασημένιος σταυρός που του είχαν χαρίσει γυναίκες της Κύπρου. Στα χωριά εμφανιζόταν συνήθως φορώντας κρητικό σκουφί και βράκα.⁵³

Η άφιξη του ποιητή στην Κύπρο συνέπεσε με την είδηση για το θάνατο του Παύλου Μελά στη Σιάτιστα της Μακεδονίας. Αυτό το γεγονός πέραν του ότι συγκίνησε τον ίδιο τον Ματσούκα το «εκμεταλλεύτηκε» κατάλληλα αξιοποιώντας τη συγκίνηση των Κυπρίων ώστε να τους πείσει να εισφέρουν ακόμα περισσότερα από το υστέρημα τους για τον έρανο. Έτσι όπου πήγαινε έκανε μνημόσυνα του ήρωα του Μακεδονικού αγώνα αυξάνοντας τη συγκίνηση και τη συνδρομή του κάθε πολίτη. Θεωρείται δίκαια και ένας από τους λόγους που διατηρήθηκε άσβεστη η μνήμη της θυσίας του Παύλου Μελά για πολλά χρόνια στη μνήμη του κυπριακού λαού. Μόλις αποβιβάστηκε στο λιμάνι της Λάρνακας άρχισε το έργο του. Εκεί εργάζονταν πολλοί εργάτες από το Καστελόριζο, σφουγγαράδες και άλλοι νησιώτες για την εκβάθυνση του λιμανιού. « Αφού ανεπέτασε την κυανόλευκη φώναξε με τη βροντερή φωνή του προς αυτούς: Αδελφοί μου Έλληνες!

---

⁵³ Παπαπολυβίου, ο.π.

Σας φέρνω τον χαιρετισμό της μητέρας μας Ελλάδας!», όπως έγραφαν οι εφημερίδες.⁵⁴ Το αποτέλεσμα ήταν πέρα από κάθε προσδοκία. Ο έρανος απέφερε τις πρώτες 70 λίρες για τον Εθνικό στόλο στην Κύπρο.

Η είσοδος του Ματσούκα στα χωριά προκαλούσε γενική αναστάτωση. Σε μερικές περιπτώσεις οι αρχές του χωριού με τον δάσκαλο, τον παπά και τους μαθητές του σχολείου τον περίμεναν χιλιόμετρα μακριά και αφού τον υποδέχονταν εκεί ξεκινούσαν όλοι μαζί για το χωριό. Η επίσκεψη του άρχιζε από το ναό αφού επιδίωκε να επισκέπτεται τα χωριά τις Κυριακές για να βρίσκει μαζεμένους τους κατοίκους στην εκκλησία για τη Λειτουργία. Αφού αναπεμπόταν δέηση « υπέρ του Βασιλέως της Ελλάδας και της Ενώσεως της Κύπρου μετά της Μητρός Ελλάδος» έβγαζε λόγο, κυκλοφορούσε ο «Δίσκος υπέρ της Πατρίδος» και η επίσκεψη του ολοκληρωνόταν με ένα γλέντι. Σε αυτά τα γλέντια ο ποιητής συνήθως απάγγελλε τα ποιήματα του.

Στη Λάρνακα επιστρέφοντας από μια σύντομη επίσκεψη του στην Αμμόχωστο «έδωσε την πρώτη εσπερίδα προ πυκνοτάτου ακροατηρίου συγκινηθέντος μέχρι δακρύων». Οι εισπράξεις ξεπέρασαν τις 120 λίρες ενώ παρών στην εκδήλωση ήταν και ο Πρόξενος της Ελλάδας δίνοντας έναν πιο επίσημο χαρακτήρα στην προσπάθεια του ποιητή. Ο Ματσούκας δέχτηκε εκ μέρους της νεολαίας ανθοδέσμη και εκ μέρους της πόλης «κλάδον ελαίας και δάφνης». Την επόμενη απάγγειλε ποιήματα του στο Γυμναστήριο της πόλης όπου εισπράχθηκαν άλλες 7 λίρες.⁵⁵ Έπειτα αφού πέρασε από όλη σχεδόν την επαρχία της Λάρνακας «ανεχώρησεν ρυμουλκηθείς υπό της θελήσεως του λαού εις Λεμεσό» στις 8 Νοεμβρίου 1904.⁵⁶

Από την Λεμεσό με τη συνοδεία του μετέπειτα μέλους του Νομοθετικού Συμβουλίου και εθελοντή στους Βαλκανικούς Πολέμους Νικόλαου Κλ. Λανίτη και του δικηγόρου και πολιτευτή Σίμου Μενάρδου έφτασε στην Πάφο όπου πέτυχε «θρίαμβο» σύμφωνα με τις εφημερίδες της εποχής. Μετά από εσπερίδα στην Πάφο το ποσό των εισφορών ανέβηκε μέχρι την 01.12.1904 στις 270 λίρες ένα ποσό αρκετά ψηλό αν αναλογιστούμε ότι η Πάφος ήταν η πιο φτωχή εκ των επαρχιών. Μετά την επιτυχία του αυτή περιήλθε

---

⁵⁴ *Κύπριος*, Λευκωσία, 23.10.1904

⁵⁵ Στο ίδιο, Λευκωσία, 06.11.1904

⁵⁶ Στο ίδιο, Λευκωσία, 13.11.1904

σε διάφορα χωριά της επαρχίας από όπου τηλεγραφούσε « Οι Κύπριοι γενναίως εισφέρουσιν υπέρ του Έθνους.... Η Κύπρος είναι μέγας εθνικός πλούτος»⁵⁷ Στην Πάφο ο Ματσούκας έκανε αρκετές προσωπικές φιλίες με τους απλούς αγρότες και αλληλογραφούσε με αρκετούς από αυτούς ενώ κατάφερε να πείσει τους φτωχούς κατοίκους της Πάφου να αποβάλουν τα φέσια τους κατάλοιπα της μακρόχρονης οθωμανικής κατοχής του νησιού. Συγκινητική είναι η περίπτωση ενός Παφίτη γεωργού ο οποίος μόλις είχε πουλήσει τα προϊόντα του και έδωσε όλα του τα χρήματα για τον Εθνικό Στόλο κρατώντας μόνο δύο σελίνια για να συντηρήσει τον εαυτό του. Πολλές γυναίκες προσέφεραν σεβαστά ποσά αλλά και αντικείμενα από την προίκα τους.⁵⁸

Μετά την Πάφο επέστρεψε στην Αμμόχωστο όπου μιλώντας στα πλήθη σε κάθε ευκαιρία συγκινεί « άπαντας μέχρι δακρύων». Εκεί οργάνωσε εσπερίδα μαζεύοντας άλλες 100 λίρες που στάλθηκαν στην Αθήνα ως συνεισφορά της επαρχίας Αμμοχώστου.⁵⁹

Από την Αμμόχωστο πήγε στη Λεμεσό και από εκεί στη Λευκωσία στις 27.12.1904 με τη συνοδεία του εκπαιδευτικού Αριστόδημου Κ. Πηλαβάκη και του μέλους του Νομοθετικού Συμβουλίου και μετέπειτα ηρωικώς πεσόντος στο Μπιζάνι κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους Χριστόδουλου Σώζου όπου οι κάτοικοι τον περίμεναν με ανυπομονησία. Πλήθος Λευκωσιατών τον επισκέφθηκαν από την πρώτη στιγμή στο ξενοδοχείο του για να του σφίξουν το χέρι. Τον χαρακτήριζαν ως « φλόγα πατριωτικήν διαρκώς φλέγουσα αλλά μη καταλαναλισκομένην». Ο ίδιος τους αφηγείται τις εντυπώσεις του από τα χωριά τονίζοντας όμως διαρκώς ότι έχει ως « έδρα του την Κωνσταντινούπολη και πατρίδα του κάθε σημείον του Ελληνισμού». Χαρακτηριστικό είναι ότι στον εξώστη του ξενοδοχείου που διέμενε αναρτήθηκε από τη στιγμή της άφιξης του η ελληνική σημαία.

Στις 28 Δεκεμβρίου 1904 συνήλθε στην πρώτη της συνεδρία η επιτροπή για τον καθορισμό των λεπτομερειών διενέργειας των συνδρομών υπό την προεδρία του Ηγούμενου Κύκκου Γερασίμου. Οι εισφορές της πρωτεύουσας για το 1904 ήταν 561

---

⁵⁷ Στο ίδιο, Λευκωσία, 04.12.1904

⁵⁸ Στο ίδιο, Λευκωσία, 30.12.1904

⁵⁹ Στο ίδιο

λίρες⁶⁰ και μέχρι τις 7.1.1905 ανήλθαν στις 661 ⁶¹λίρες και στις 14.1.1905 αυξήθηκαν στις 820 λίρες. Στις 9.01.1905 ο Ματσούκας μαζί με τον Αντώνιο Θεοδότου και τον γιατρό και πολιτευτή Αριστόδημο Φοινιέα πήγαν στον Στρόβολο. Εκεί αφού τελέσθηκε έκτατη Δοξολογία ανοίχθηκε Βιβλίο της Ζωής της Πατρίδος. Μέχρι τις 14.01.1905 μαζεύτηκαν 50 λίρες ενώ οι εισφορές συνεχίζονταν. ⁶² Το ίδιο βράδυ στη Λευκωσία προς τιμή του Ματσούκα δινόταν γεύμα στην Εμπορική Λέσχη Λευκωσίας. Η Λέσχη στολίστηκε με γαλανόλευκες σημαίες καθώς και εικόνες των ηρώων του 1821. Ο ποιητής έφτασε στην προγραμματισθείσα ώρα με τη συνοδεία του Αντώνιου Θεόδοτου. Παρούσα και η μπάντα της Αστυνομίας που έπαιζε τον αγγλικό ύμνο κάτι που προκάλεσε την αντίδραση των παρευρισκομένων. Ο Ματσούκας τους πρότεινε να ψάλλουν όλοι μαζί τον εθνικό ύμνο πράγμα που έγινε. Ο γιατρός Νικόλαος Δέρβης απάγγειλε το πιο κάτω ποίημα στον Ματσούκα:

Ως ευ παρέστης, ποιητά, του Στόλου μας καμάρι,

Που τραγουδάς σε κάθε γη με πόνο και με χάρη.

Η Κύπρος μας σε χαιρετά και κάμνει πανηγύρι.

Εις σε τον Εθναπόστολον, του Στόλου ξυπνητήρι.

Εις σε προσφέρει στέφανον περιφανή χλαμύδα

Π' άφηκες νιάτα και ζωή για μόνη την Πατρίδα.

Πλην έχει μια παράκληση, παράκληση μεγάλη:

Όταν θα πας στη Μάνα της πες της να μη λυπήται

Γιατ' η πτωχή η Κόρη Της πάντα την ενθυμείται.

Κατόπιν ακολούθησε το φαγητό και οι προπώσεις και ο Ματσούκας απάντησε: « Εγώ απλός στρατιώτης της πατρίδος φέρω τον γλυκύτερο χαιρετισμό προς εσάς, την πρωτεύουσα της Κύπρου. Και μου δίνετε παλμούς εθνικούς και χρήμα, όπως τα

---

⁶⁰ Στο ίδιο, Λευκωσία, 01.01.1905

⁶¹ Στο ίδιο, Λευκωσία, 08.01.1905

⁶² Στο ίδιο, Λευκωσία, 15.01.1905

καταθέσω προ του βωμού της κοινής μας μητρός ως την τελειοτέραν διατράνωσιν των εθνικών υμών ιδεωδών. Εύχομαι εις τον Πανάγαθον Θεόν όπως δευτέραν φοράν σας χαιρετίσω ελευθέρους συμπραπούσης εις τούτο και της μεγάλης θαλασσοκρατείας υπό την σημαίαν της οποίας η Κυπριακή Φιλοπατρία κατέστησε τόσον εύρωστον την εθνικήν ζωήν. Ζήτω η Πατρίς».⁶³ Στο τέλος ο πολιτευτής Θεοφάνης Θεοδότου τον στεφάνωσε με « στέφανο από μύρτα δεμένα με κυανόλευκους ταινίας» ενώ ο συναγωνιστής του στην Κρήτη Ιωάννης Μυριάνθης του προσέφερε « κλάδον δάφνης» εκ μέρους όλων των συναγωνιστών.⁶⁴

Ο ποιητής μετά την τιμή αυτή συνέχισε το έργο του με μεγαλύτερη ώθηση. Έτσι στις 20.01.1905 επισκέφθηκε το Παρθεναγωγείο της Λευκωσίας όπου εισέπραξε έξι λίρες και 10 σελίνια και λίγο αργότερα στο Παγκύπριο Γυμνάσιο όπου εισέπραξε 17 λίρες. Την επόμενη πήγε στην Αστική Σχολή όπου εισέπραξε άλλες δύο λίρες και δύο σελίνια. Ο Υπουργός Οικονομικών Νικόλαος Γουναράκης εκ μέρους της Ελληνικής Κυβέρνησης απέστειλε ευχαριστήριο τηλεγράφημα στον ποιητή για την πατριωτική του εργασία στην Μεγαλόνησο⁶⁵. Ο Ματσούκας απάντησε ως εξής: « Πρωθυπουργόν, Αθήνας, Συγχαρήτε Έλληνας Κύπριους εθνικόν πλούτον Μεγάλης Ελλάδος»⁶⁶

Στις 27 Ιανουαρίου 1905 πήγε μαζί με βουλευτές στην Κερύνεια για να συνεχίσει την θριαμβευτική του πορεία. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ένα μίλι έξω από την πόλη μεγάλο πλήθος κατοίκων τον περίμεναν και αφού τον καλωσόρισε ο δάσκαλος ξεκίνησαν για την πόλη. Οι εγγραφές άρχισαν από το ίδιο βράδυ και το ποσό έφτασε τις 110 λίρες.⁶⁷ Στην επαρχία Κερύνειας συνέβησαν πολλά ενδιαφέροντα επεισόδια. Στο Διόριος μια γριά αφού φίλησε τον ποιητή του είπε: « Ο Θεός να σε σιέπη γιέ μου» και του έδωσε όλη την περιουσία της δύο σελίνια.⁶⁸ Ένα άλλο περιστατικό που παρουσιάζει η εφημερίδα *Κύπριος* ήταν το εξής περιστατικό: « Ένας παλικαράς από το Κάρμι καθυστέρησε να εισφέρει για τον Στόλο και ο Ματσούκας φώναξε: όποιος

---

⁶³ Κυριακίδης Χρίστος, «Σπύρος Ματσούκας ένας πατριώτης άλλων εποχών στην Κύπρο των αρχών του 20^{ου} αιώνα», *Εθνική Φρουρά και Ιστορία*, τεύχος 14^ο (2007), σ. 28

⁶⁴ Στο ίδιο, Λευκωσία, 22.01.1905

⁶⁵ Στο ίδιο

⁶⁶ Στο ίδιο, Λευκωσία, 12.02.1905

⁶⁷ Στο ίδιο, Λευκωσία, 29.01.1905

⁶⁸ Στο ίδιο, Λευκωσία, 19.03.1905

αρνείται για την Πατρίδα απόψε θα κοιμηθεί με τους δαίμονας. Το άλλο πρωί ο παλικαράς έντρομος έσπευσε να δώσει 15 σελίνια για να γλυτώσει από τους δαίμονες που δεν τον αφήναν να κοιμηθεί τη νύχτα. Ο ποιητής τον ευλόγησε και τον τύλιξε με τη σημαία εξορκίζοντας έτσι τους δαίμονες». ⁶⁹

Στον Καραβά ένας γέροντας από τη Λάπηθο του έφερνε κάθε πρωί μια ανθοδέσμη ενώ ένας άλλος του χάρισε τη ράβδο του πάνω στην οποία ήταν χαραγμένη η λέξη Λάπηθος και τον συμβούλευσε λέγοντας του: « Όποιοι δεν ακούουν τα λόγια σου να τους δέρνεις». ⁷⁰ Ένας Οθωμανός από τη Βασίλεια πήγε στη Λάπηθο αποκλειστικά για να γνωρίσει τον Ματσούκα. Ο ποιητής πήγε και στην οθωμανική συνοικία της Λαπήθου όπου οι Τούρκοι τον υποδέχτηκαν φωνάζοντας του « μάσσαλα και εις πολλά έτη» και τον οδήγησαν στο τζαμί. Εκεί ο ποιητής τους εξήγησε ότι «είναι καλύτερα το Σταμπούλ (δηλ. η Κωνσταντινούπολη) να το έχουν εκείνοι (οι Έλληνες δηλ.) παρά οι Βούλγαροι». Αυτά το λόγια ενθουσίασαν τους Τούρκους οι οποίοι εισέφεραν υπέρ του αγώνα του ποιητή. ⁷¹

Στις 6 Φεβρουαρίου ο Ματσούκας συνοδευόμενος από τα μέλη της επιτροπής της Αμύνης πήγε στην Κυθραία όπου οι κάτοικοι τον υποδέχτηκαν σε απόσταση μισής ώρας από την κωμόπολη. Οι γυναίκες έβγαιναν στους δρόμους και θυμιάτιζαν τον ποιητή που περνούσε έξω από το σπίτι τους με τη συνοδεία του. Πολλές ήταν αυτές που εισέφεραν υπέρ του Στόλου κυρίως δώρα. Έτσι ο ποιητής πήρε « 5 ολομετάξινες πετσέτες, ενώ ένα ποτήρι υέλινον επί του οποίου ήτο ζωγραφισμένη η Αγία Σοφία ετέθη εις λαχείον που απέφερε μιάμιση λίρα υπέρ του Στόλου». Ψάλλθηκε δοξολογία και ο ποιητής από τον άμβωνα μίλησε στο πλήθος για το σκοπό του. Ένας κάτοικος του χωριού ο Αρμένιος Στεφανιάν προσήλθε αυθόρμητα και έδωσε τέσσερα σελίνια θεωρώντας ότι έτσι έπραττε το καθήκον του. ⁷² Επισκέφθηκε μόνο δύο ενορίες της Κυθραίας από όπου συγκέντρωσε 52 λίρες. Ανέθεσε στους ιερείς και επιτρόπους να εξακολουθήσουν τις εγγραφές. Όταν η άμαξα με τον ποιητή αναχώρησε « αι ζητωκραυγαί υπέρ της Ενώσεως αντηχούν εις τα πέριξ όρη». Την επόμενη πήγε στην

---

⁶⁹ Στο ίδιο

⁷⁰ Στο ίδιο

⁷¹ Στο ίδιο

⁷² Στο ίδιο, Λευκωσία, 12.02.1905

Αγλαντζιά και αμέσως αναχώρησε για την Λάρνακα. ⁷³ Από εκεί επέστρεψε στην επαρχία Κερύνειας από όπου εισέπραξε συνολικά 500 λίρες. Έπειτα αφού ξεκουράστηκε για λίγες μέρες αναχώρησε στις 19 Μαρτίου και πάλι για τη Μόρφου. ⁷⁴

Μέχρι τις 23.04.1905 από την Λευκωσία, τα προάστια της και τη Μόρφου στάλθηκαν στην Ελλάδα 1111 λίρες για τον Εθνικό Στόλο. Στο μεταξύ ο Ματσούκας ο οποίος βρισκόταν στη Λάρνακα επέστρεψε στη Λευκωσία στις 20.04.1905 έχοντας μαζί του μια ωραία κορνίζα « του Ναυάρχου του Εθνικού Στόλου, του Πρίγκιπα Γεωργίου» που είχε την αυτόγραφο υπογραφή του και τη σημείωση « Τω αγνώ και αληθεί πατριώτη Σπύρω Ματσούκα». Από τη Λευκωσία επέστρεψε στη Λάρνακα και από εκεί « ανέλαβεν πατριωτικήν περιοδείαν» στη Λεύκα όπου ενθουσίασε Έλληνες και Οθωμανούς.⁷⁵

Στη Μύρτου με την άφιξη του Ματσούκα υψώθηκε η γαλανόλευκη στο καμπαναριό της Μονής του Αγίου Παντελεήμονα. Ο Μητροπολίτης Κυρηνείας Κύριλλος αφού τον ευλόγησε ως Εθναπόστολο του προσέφερε ως ενθύμιο μια πολύτιμη εικόνα της Αναστάσεως από ελεφαντόδοντο με την αφιέρωση « Τω Υπερόχω ψάλτη της Πανελληνίου Αναστάσεως». Στη Βασιλεία χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι δύο Τούρκοι προύχοντες του χωριού ο Μουσταφάς και ο Μπαιράμης έδωσαν από ένα σελίνι « για την Πατρίδα του Λεβέντη» είπαν χαρακτηριστικά. ⁷⁶

Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες του 1905 ο Ματσούκας περιόδευσε στη Μαραθάσα, Σολέα και Καρπασία από όπου μάζεψε 215 λίρες. Έπειτα πήγε στην Πιτσιλιά και στα χωριά του Τροόδους. Οι συνδρομές από αυτά ήταν 211 λίρες. Επιπλέον έχοντας έδρα το Τρίκωμο γύρισε πολλά χωριά της περιοχής ενώ από το Τρίκωμο μάζεψε 41 λίρες. ⁷⁷ Στη Λύση οι κάτοικοι υποδέχτηκαν τον ποιητή φορώντας τα κυριακάτικα φορέματα τους και έχοντας κόκκινα μαντήλια γύρω από το φέσι τους. Μόλις τους είδε είπε: « Δεν πρέπει να φορείτε κόκκινα μανδήλια, διότι το χρώμα τούτο είναι σημείον χαράς και εσείς είσθε δούλοι». Τότε αμέσως όλα τα μαντήλια μαζεύτηκαν και κάηκαν. ⁷⁸ Στις αρχές Οκτωβρίου τον βρίσκουμε στο Λευκόνοικο όπου μάζεψε 50 λίρες. Από εκεί αναχώρησε

---

⁷³ Στο ίδιο

⁷⁴ Στο ίδιο, Λευκωσία, 19.03.1905

⁷⁵ Στο ίδιο, Λευκωσία, 30.07.1905

⁷⁶ Στο ίδιο, Λευκωσία, 05.03.1905

⁷⁷ Στο ίδιο, Λευκωσία, 03.09.1905

⁷⁸ Στο ίδιο, Λευκωσία, 17.12.1905

για την Ακανθού όπου « ήγειρε κύματα ενθουσιασμού και συνήθροισεν 150 λίρας υπέρ του Στόλου». ⁷⁹ Στο Φλαμούδι στις 13 Οκτωβρίου 1905 μπαίνοντας στο χωριό βρήκε τους κατοίκους να κηδεύουν δύο αδέρφια οι οποίοι πνίγηκαν ανασυρθέντες από χείμαρρο. Δεν χρειάστηκε πολλή ώρα μέχρι να μετατρέψει την κηδεία σε εθνική εορτή. Άνοιξε αμέσως Βιβλίο της Ζωής της Πατρίδος περιέβαλε τη σελίδα με « παχείαν μαύρη γραμμήν» και ο αδελφός των θυμάτων πρόσφερε 10 σελίνια εις μνήμη του καθενός. ⁸⁰

Με το ταχυδρομείο ο Ματσούκας απέστειλε στον Πρωθυπουργό Δημήτριο Ράλλη το ποσό των 341 λιρών για το ταμείο του Εθνικού Στόλου που ήταν το σύνολο των εράνων από τα χωριά Ακανθού, Καλογραία, Άγιο Αμβρόσιο Κερύνειας, Φλαμούδι, Δαυλό και Μαραθόβουνο. ⁸¹ Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο Ματσούκας ενώ ήταν ακόμα στην Λάρνακα έλαβε γράμμα από τον Υπουργό Οικονομικών που του έλεγε ότι η Ελλάδα του προσφέρει το ποσό των 60 λιρών για την κάλυψη των αναγκών του. Ο ποιητής απαντώντας του, του ζήτησε το ποσό αυτό να διατεθεί υπέρ του αγώνα στην « Βουλγαροπατημένη Μακεδονία» ενώ εξέφρασε και τη χαρά του που ενώ εργαζόταν για τον Εθνικό Στόλο έκανε συγχρόνως κάτι για την Μακεδονία που πολεμούσε για την ελευθερία της. ⁸²

Το 1906 βρίσκει τον Ματσούκα στην Αθηαίνου όπου συγκέντρωσε άλλες 32 λίρες και « προσέθηκεν ένα ακόμη διαμάντι εις το πατριωτικό έργον του». ⁸³ Στις 5 Φεβρουαρίου ο ποιητής « διήλθεν ωραίαν εθνικήν ημέραν εις το Ιδάλιον» οι κάτοικοι του οποίου τον υποδέχτηκαν ένα μίλι έξω από το χωριό με σημαίες και ο Κ. Αθανασιάδης τον προσφώνησε μεταξύ άλλων και με τους εξής στίχους που φανερώνουν τη λαχτάρα και του πιο απλού πολίτη για την Ένωση με την Ελλάδα:

Και εγώ θα πάρω την τιμήν, Σπύρο, να σου μιλήσω,

Εκ μέρους του χωριού μου να σε καλωσορίσω.

Ήλθες καλώς μας όρισες σταλμένη της Μητρός μας,

---

⁷⁹ Στο ίδιο, Λευκωσία, 15.10.1905

⁸⁰ Στο ίδιο, Λευκωσία, 29.10.1905

⁸¹ Στο ίδιο

⁸² Στο ίδιο, Λευκωσία, 25.11.1905

⁸³ Στο ίδιο, Λευκωσία, 28.01.1906

Σαν άγγελος εξ ουρανού εφάνηκες εμπρός μας.
Ένα φρικτό παράπρονον έχομεν να σου πούμεν,
Και να μας πεις ειλικρινά εκείνο που ποθούμεν,
Κρήτη και Κύπρος και Ελλάς πότε θα ενωθούμεν;
Μας έρχεται παράπρονον με τα θερμόν το κλάμα,
Να' χομεν ξένην μητριάν, ενώ υπάρχει Μάνα.
Χαίρε ωραία μου Ελλάς και κάτω σεις Βουλγάροι,
Τύφλα στα κομιτάτα σας κατάρα να σας πάρει.

Έπειτα πήγαν όλοι στην εκκλησία όπου συγκεντρώθηκαν 30 λίρες. Το απόγευμα της ίδιας μέρας πήγε στη Νήσου όπου συνέλεξε άλλες τεσσαράμισι λίρες.⁸⁴ Την εβδομάδα που ακολούθησε πήγε στο Παραλίμνι όπου συγκεντρώθηκαν 40 λίρες και στη Δερύνεια άλλες δέκα.⁸⁵ Στις 19 Φεβρουαρίου επισκέφθηκε το Πραστειό Μεσαορίας όπου έγινε πανηγύρι για την Κυριακή της Ορθοδοξίας και έπειτα έγιναν εισφορές συγκεντρώνοντας 37 λίρες. Τον Ματσούκα υποδέχθηκε ο δάσκαλος του χωριού. Περάτωσε την ομιλία του όπως γινόταν πάντοτε με ζητωκραυγές υπέρ του Βασιλέως των Ελλήνων, του Στόλου και της Πανελλήνιας Ένωσης. Ακολούθησε δοξολογία. Από το Πραστειό κατευθύνθηκε στον Γαιδουρά όπου εισέπραξε εννέα λίρες και από εκεί στα Πυργά όπου μάζεψε άλλες 15 λίρες.⁸⁶ Το πιο χαρακτηριστικό γεγονός της επίσκεψης του ποιητή στην Κύπρο συνέβηκε κατά την επίσκεψη του στο χωριό Γαιδουρά το οποίο μετονόμασε σε Νέα Σπάρτη όνομα που διατηρείται μέχρι σήμερα. Τόσο πολύ είχε ενθουσιαστεί από την λαμπρή υποδοχή και τις γενναιόδωρες εισφορές που αναφώνησε « Εσείς είστε Νέοι Σπαρτιάτες».⁸⁷

Η ερανική περιοδεία του Σπύρου Ματσούκα ανά την Κύπρο συγκέντρωσε περίπου το ποσό των τεσσάρων ή πέντε χιλιάδων αγγλικών λιρών οι οποίες διατέθηκαν για την

---

⁸⁴ Στο ίδιο, Λευκωσία, 11.02.1906

⁸⁵ Στο ίδιο, Λευκωσία, 18.02.1906

⁸⁶ Στο ίδιο, Λευκωσία, 25.02.1906

⁸⁷ Παπαπολυβίου, ο.π., 4 Φεβρουαρίου 2001

παραγγελία του αντιπορπλικού « Κεραυνός». Ο ίδιος αναχώρησε με αγγλικό πλοίο την Κυριακή 19.03.1906 ενθουσιασμένος για τη φιλοπατρία των Κυπρίων αλλά έχοντας και τα φώτα της δημοσιότητας στραμμένα πάνω του.⁸⁸ Κατά τη διάρκεια της παρουσίας του στον νησί ακολουθείτο από δημοσιογράφους και ανταποκριτές των εφημερίδων της εποχής. Ακόμα και οι εφημερίδες της Αθήνας σχολίαζαν συνεχώς το έργο του. Δύο μήνες μετά την αναχώρηση του από την Κύπρο εντοπίζουμε άρθρο στην εφημερίδα *Κύπριος* που παρακολουθεί τη δράση του. Όλοι στην Ελλάδα από τους απλούς πολίτες μέχρι τον πρίγκιπα Γεώργιο του σφίγγουν το χέρι και τον συγχαίρουν που έφερε εις πέρας το έργο του. Στην αίθουσα του Παρνασσού ο Ευάγγελος Χατζηγιάννου από την Λάρνακα δικηγόρος και παλιός συμπολεμιστής του στην Κρήτη έδωσε διάλεξη για την περιοδεία του Ματσούκα στην Κύπρο και τα διάφορα πατριωτικά επεισόδια που είχε με τους χωρικούς. Αυτό χαρακτηρίστηκε ως ένα « ωραίο ευχαριστώ της Κύπρου προς τον ποιητήν».⁸⁹

Ο Νικόλαος Καταλάνος δημοσιογράφος και πολιτευτής που έδρασε στο νησί μας στις αρχές του περασμένου αιώνα περιγράφει τον Ματσούκα μεταξύ άλλων: « Αρρενωπός το παράστημα, συμπαθέστατος την μορφήν, αγαθός την μεταλλικήν και ηχηράν βοήν, αυτός πρώτος παραφερόμενος υπό νευρικής εξεγέρσεως εγοήτευε και παρέσυρε τους ακροατάς του, οίτινες κατά συμπάθειαν εδάκρουν μέχρι λυγμών και εξεκένουν εις χείρας του τα βαλάντια των. Οι φιλάργυροι και οι γλίσχροι και οι αναισθητοι ως οι λίθοι εμαλάσσοντο δια των θωπειών του, των φιλημάτων του.»⁹⁰

Τόση ήταν η αγάπη του κόσμου προς το πρόσωπο του ώστε πολλοί φτωχοί αγρότες του έδιναν τα παιδιά τους να τα βαπτίσει. Στο Αργάκι της Μόρφου ο Κωνσταντίνος Γιαγκουλλής το 1970 συνάντησε ένα γέροντα με το όνομα Σπύρος Ματσούκας. Ήταν βρέφος όταν πέρασε από το χωριό του ο Ματσούκας και τον βάφτισε.⁹¹ Στην Λάπηθο βάφτισε ένα άλλο παιδί του Κ. Παρασκευαίδη του ανθρώπου που τον φιλοξένουσε στο

---

⁸⁸ Στο ίδιο, Λευκωσία, 25.03.1906

⁸⁹ Στο ίδιο, Λευκωσία, 27.05.1906

⁹⁰ Παπαπολυβίου, ο.π., 4 Φεβρουαρίου 2001

⁹¹ Κύρρης Κώστας, « Συμπληρωματικά περί Σπύρου Ματσούκα», *Χρονικά της Λαπήθου*, τ.3, Λάπηθος 1970, σ. 89

χωριό δίδοντας του το όνομα Λεωνίδα. ⁹² Στον Κάμπο της Τσακκίστρας και σε άλλα χωριά διατηρείται ακόμα το επίθετο Ματσούκας.

Η κάθοδος του «Εθναποστόλου» Σπύρου Ματσούκα στην Κύπρο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα συνέπεσε με στιγμές κρίσιμες τόσο για το νησί όσο (Αρχιεπισκοπικό ζήτημα) όσο και για την Ελλάδα (Μακεδονικός αγώνας) ήταν μια ένωση αφυπνίσεως. Γυρίζοντας από χωριό σε χωριό έδινε τις φωτογραφίες του με την υπογραφή του και με δύο λέξεις: « Πίστις – Πατρίς» ή « Ελλάς – Κύπρος» ή « Στόλος – Ένωσις». ⁹³ Έκανε τους Κύπριους να νιώσουν περήφανοι για την καταγωγή τους και τους συγκινούσε σε τόσο μεγάλο βαθμό ώστε οι κοπέλες έβγαζαν τις αρραβώνες τους, τα κοσμήματα τους ακόμα και τα προικιά τους από τα σεντούκια για να τα προσφέρουν υπέρ του ιερού σκοπού. Κατάφερε να κάνει τους Κύπριους να αφήσουν κατά μέρος τις διαφορές τους και τις έριδες τους και να μάχονται για ένα κοινό σκοπό την Ένωση.

Ο Ματσούκας απεβίωσε στις 25.11.1928 αφού η καρδιά του τον πρόδωσε. Η κηδεία του έγινε δημοσία δαπάνη και παρίσταντο σύσσωμο το Υπουργικό Συμβούλιο με επικεφαλής τον Ελευθέριο Βενιζέλο και πλήθος κόσμου. Ο Παλαμάς στον επικήδειο του τον χαρακτήρισε ως « συμπυκνωτή μοναδικό ηλεκτρικών ρευμάτων ενθουσιασμού». ⁹⁴

Η ΚΥΠΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ

Ο Μακεδονικός αγώνας υπήρξε η σοβαρότερα οργανωμένη προσπάθεια του ελληνικού κράτους για την απελευθέρωση ελληνικών πληθυσμών και χωρίς αμφιβολία αποτέλεσε την κορυφαία πράξη ενότητας του νεότερου ελληνισμού μετά την εξέγερση του 1821. Μέσα από το κεφάλαιο αυτό σκοπός είναι η διερεύνηση και η εξακρίβωση της συμβολής της Κύπρου στο Μακεδονικό αγώνα κυρίως μέσα από τον κυπριακό τύπο της εποχής.

Η τόσο κρίσιμη για το μέλλον της Μακεδονίας δεκαετία 1900 – 1910 αποτέλεσε για την Κύπρο το τελευταίο στάδιο ενσωμάτωσης στη βρετανική αυτοκρατορία. Οι Βρετανοί συνέχιζαν την άσκηση μιας ήπιας πολιτικής στις σχέσεις τους με τους κατοίκους του νησιού. Απολάμβαναν ορισμένες ελευθερίες που παραχώρησε το αγγλικό στέμμα όπως

---

⁹² Στο ίδιο, σ.90

⁹³ Στο ίδιο, Λευκωσία 08.01.1905

⁹⁴ Παπαπολυβίου, ο.π., 4 Φεβρουαρίου 2001

φιλελεύθερη εκπαίδευση, σχετική ελευθεροτυπία, συμμετοχή δώδεκα αιρετών αντιπροσώπων στο Νομοθετικό Συμβούλιο κ.α. Το ζωτικότερο πρόβλημα σε όλη την περίοδο της Αγγλοκρατίας ήταν το αίτημα των Κυπρίων για ένωση με την Ελλάδα.

Ο βασικότερος λόγος της μικρής συμμετοχής Κυπρίων εθελοντών στο Μακεδονικό αγώνα ήταν η παραταξιακή διαμάχη λόγω του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος. Φυσικά και η μορφή του αγώνα δεν επέτρεπε την αποστολή μεγάλων σωμάτων εθελοντών από το νησί όπως έγινε και στο παρελθόν στις επαναστατικές κινητοποιήσεις της Μακεδονίας και της Κρήτης. Η απογοήτευση που επικρατούσε στους χίλιους περίπου Κύπριους εθελοντές του ελληνοτουρκικού πολέμου ήταν δύσκολο να επιτρέψει μια νέα μαζική έξοδο ανάλογη του 1897.

Ανεξάρτητα από τα παραπάνω η Μακεδονία συγκέντρωνε από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα το ενδιαφέρον της κυπριακής κοινής γνώμης. Εκτός από τις ειδήσεις για την καταπίεση του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας που πυκνώνουν στις σελίδες των εφημερίδων από το 1903 πληθαίνουν και οι αναδημοσιεύσεις άρθρων σχετικών με τη Μακεδονία κυρίως από το περιοδικό « Ελληνισμός»⁹⁵. Ο διευθυντής του «Ελληνισμού» Νεοκλής Καζάζης απολάμβανε μεγάλης εκτίμησης στην Κύπρο «ως απόστολος της εθνικής ιδέας»⁹⁶ και «εθνικός υποφήτης»⁹⁷ γεγονός που οδήγησε στην ανακήρυξη του από τον Κυπριακό Σύλλογο Λευκωσίας ως επίτιμο μέλος του στις 15 Ιανουαρίου 1904.⁹⁸ Ο Γυμνασιάρχης του Παγκύπριου Γυμνασίου Λευκωσίας Μιχαήλ Βολονάκης στον χαιρετισμό του κατά τη λήξη του σχολικού έτους 1904 ζητούσε «Σήμερα, ότε τα νέφη απειλητικά σωρεύονται εκ Βορρά πολλοί της Κύπρου νέοι να ζωσθώσι της Πατρίδος το ξίφος, να ανδρωθώσιν εν επιγνώσει της αυτών αποστολής εις βαθμοφόρους του Ελληνικού στρατού, εις δαφνοστεφείς προμάχους της Εθνικής αποκαταστάσεως, εις πρωταθλητάς ανά τας πεδιάδας ή τας κοιλάδας, ανά τας φάραγγας ή τα όρη της χειμαζομένης πατρίδος του Μεγάλου Αλεξάνδρου». Τον Αύγουστο του 1906 ο Μανιάτης καθηγητής του Παγκυπρίου Γυμνασίου Νικόλαος Καταλάνος, ο οποίος απελάθη το 1921 από τους Άγγλους έλεγε: «Οι εν ασφαλεία διάγοντες οφείλομεν να

⁹⁵ Βλ. διαλέξεις του Καζάζη στην εφ. *Αλήθεια* 1.8.1903, 16.8.1903, 22.8.1903, 23.1.1903

⁹⁶ Εφ. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 13.2.1904

⁹⁷ Στο ίδιο, 11.2.1905

⁹⁸ Στο ίδιο, 5.3.1904^{ov}

σπεύδωμεν επίκουροι και αρωγοί προς τους κινδυνεύοντες αδελφούς ημών, ίνα και ημείς ποτέ εις κίνδυνον παριστάντες, αξιώμεν και τυγχάνωμεν της επικουρίας και αρωγής των άλλων Ελλήνων».

Το καλοκαίρι του 1903 τελέστηκαν στους ναούς μνημόσυνα υπέρ των θυμάτων της εξέγερσης του Ίλιντεν και των βιαιοτήτων που ακολούθησαν⁹⁹ και τον Δεκέμβριο του 1903 πραγματοποιήθηκε στη Λεμεσό εσπερίδα υπέρ της Μακεδονίας.¹⁰⁰

Το γεγονός που προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση στην Κύπρο μετά το θάνατο του Παύλου Μελά ήταν οι καταστροφές των ελληνικών πόλεων της Ανατολικής Ρωμυλίας και κυρίως της Αγχιάλου τον Ιούλιο του 1906.¹⁰¹ Ο κυπριακός τύπος αφιέρωσε πολύσηλα άρθρα για τα μαρτύρια των ομογενών¹⁰² με ιδιαίτερη έμφαση στις κακουχίες που υποβλήθηκε ο Μητροπολίτης Αγχιάλου Βασίλειος.¹⁰³ Ο Μητροπολίτης κατά την παραμονή του στην Κύπρο τέλεσε μνημόσυνο για τους θανόντες Αγχιαλίτες και μίλησε για τα γεγονότα της Αγχιάλου.¹⁰⁴ Χαρακτηριστικό του πένθους ορισμένων Κυπρίων είναι ότι την ίδια εποχή κατέπλευσε στη Λεμεσό¹⁰⁵ και στη Λάρνακα¹⁰⁶ το πολεμικό του ελληνικού στόλου *Μιαούλης* για εθιμοτυπική επίσκεψη και η Κύπρος πανηγύριζε¹⁰⁷ μια μερίδα οπαδών της κιτιακής παράταξης με επικεφαλής το δημοσιογράφο και πολιτευτή Νικόλαο Καταλάνο ήταν αντίθετη με τους εορτασμούς γιατί τις στιγμές εκείνες κυριαρχούσαν οι καταστροφές του ελληνικού στοιχείου στη Βουλγαρία και Ανατολική Ρωμυλία.¹⁰⁸ Για αυτό οργάνωσαν αντί άλλων εκδηλώσεων επιτροπή εράνων «υπέρ των αδελφών εθνομαρτύρων της Μακεδονίας και της Θράκης επί τω χαρμοσύνω κατάπλω του ευδρόμου Μιαούλης εν Κύπρω»¹⁰⁹ Μνημόσυνο για τους φονευθέντες στη Μακεδονία και την Ανατολική Ρωμυλία οργάνωσε πάλι πρώτος ο Βολονάκης στη Λευκωσία στις

---

⁹⁹ Εφ. *Αλήθεια*, Λεμεσός, 17.9.1903

¹⁰⁰ Στο ίδιο, 19.12.1903

¹⁰¹ Στο ίδιο, 13.1.1906

¹⁰² Εφ. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 12.8.1906, Εφ. *Αλήθεια*, Λεμεσός, 18.8.1906

¹⁰³ Εφ. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 20.10.1906, 12.1.1907, 19.1.1907

¹⁰⁴ Στο ίδιο, 17.8.1907, Εφ. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 4.8.1907, Εφ. *Αλήθεια*, Λεμεσός, 28.7.1907

¹⁰⁵ Εφ. *Αλήθεια*, Λεμεσός, 30.8.1906

¹⁰⁶ Εφ. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 22.9.1906, Εφ. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 9.9.1906

¹⁰⁷ Εφ. *Αλήθεια*, Λεμεσός, 30.8.1906

¹⁰⁸ Εφ. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 20.8.1906

¹⁰⁹ Στο ίδιο, 26.8.1906, Εφ. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 15.9.1906

3.12.1906 την φορά αυτή κάτω από τις συνεχείς οχλήσεις του τύπου¹¹⁰ για να ενδιαφερθούν οι δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις για τα θύματα των Βουλγάρων. Ταυτόχρονα ο Γρηγοριάδης ένας δάσκαλος σε ένα μικρό χωριό της Μεσαορίας τη Γύψου έκανε με δική του πρωτοβουλία έρανο στο χωριό υπέρ των θυμάτων.¹¹¹ Οι ενέργειες των δύο εκπαιδευτικών κινητοποίησαν όλο το νησί και έγιναν έρανοι υπέρ των Αγκιαλιτών σε όλη την Κύπρο.¹¹² Τα χρήματα συγκεντρώνονταν στα σχολεία ή στους ναούς της Κυριακής¹¹³ είτε σε συγκεντρώσεις των κατοίκων σε «εθνικές ημερίδες»¹¹⁴ ή σε «εθνικές εσπερίδες»¹¹⁵ Ορισμένες εφημερίδες πρότειναν να φιλοξενηθεί ένας αριθμός προσφύγων στην Κύπρο συντηρούμενος από την εκκλησιαστική περιουσία ή από τους εράνους του λαού.¹¹⁶ Η πρόταση όμως συνάντησε την οργή των φανατικότερων που έδωσαν την απάντηση «...ουδέποτε θα εισηγηθώμεν εκπατρισμόν του εν Βουλγαρία ελληνικού πληθυσμού διότι τούτο ακριβώς ζητούσιν αι άγρραι ορδαί των απογόνων των Κρούμμων...»¹¹⁷ Το θέμα συνεχίστηκε και μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στη Θεσσαλία καθώς η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* ζητούσε να αναλάβει η Κύπρος τα έξοδα μερικών οικογενειών προσφύγων και να θεωρηθεί η ενέργεια αυτή ως ελάχιστος φόρος τιμής προς την Ελλάδα.¹¹⁸ Εκτός από τους εράνους που διεξάγονταν στην Κύπρο κυκλοφορούσαν τακτικά και όλα τα ελληνικά λαχεία τα οποία είχαν τη θερμή υποστήριξη των εφημερίδων.¹¹⁹

Οι Κύπριοι στο σύνολο τους ενίσχυσαν οικονομικά όποτε τους ζητήθηκε το ελληνικό κράτος ή τις διάφορες οργανώσεις αλληλεγγύης στους Έλληνες της Μακεδονίας. Δεν μπορούμε όμως να μην διαπιστώσουμε δύο τάσεις που φαίνονται στο τύπο σχετικά με την αντιμετώπιση από τους Κύπριους των οικονομικών και πολιτικών προβλημάτων του ελληνικού κράτους. Αφ' ενός η μια μερίδα τόνιζε ότι η Κύπρος μπορεί να πρόσφερε λίγες χιλιάδες λίρες στους εράνους αλλά «...ελάχιστα εισφέροντες μυρίας αξιούμεν

---

¹¹⁰ Εφ. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 8.9.1906, 6.10.1906, Εφ. *Αλήθεια*, Λεμεσός, 17.11.1906

¹¹¹ Στο ίδιο, 1.12.1906,

¹¹² Στο ίδιο, 12.1.1907, 9.2.1907, 23.2.1907, 16.3.1907

¹¹³ Στο ίδιο, 2.2.1907

¹¹⁴ Στο ίδιο, 26.1.1907

¹¹⁵ Στο ίδιο, 16.2.1907, 12.1.1907, Εφ. *Αλήθεια*, Λεμεσός, 8.12.1906

¹¹⁶ Στο ίδιο, 19.1.1907

¹¹⁷ Στο ίδιο, 1.9.1906

¹¹⁸ Στο ίδιο, 2.3.1907, 9.3.1907

¹¹⁹ Στο ίδιο, 9.3.1907, Εφ. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 22.12.1907

απαιτήσεις παρά της μικράς εκείνης γωνίας ήτις προ οκτώ μόνο δεκαετηρίδων ανέκτησε την ελευθερία αυτής και υπό μυρίων έτι περιστάται μεριμνών και υποχρεώσεων προς τα αλύτρωτα και εν διασπορά τέκνα της»¹²⁰ Αντίθετα συναντούμε και ορισμένες επικρίσεις κατά της ελληνικής πολιτικής έμμεσες και σε ήπιο τόνο στο σύνολο τους. Στις επικρίσεις οδηγεί τους Κύπριους δημοσιογράφους η πικρή διαπίστωση ότι αν ο πυρετός που είχε καταλάβει τις ελληνικές κυβερνήσεις για ενίσχυση του στρατού και του στόλου είχε συμβεί προ εικοσαετίας αντί να αποτελεί φαινόμενο των πρώτων χρόνων του 20^{ου} αιώνα τότε η Ελλάδα θα είχε «δόξες και νίκες». «Αλλά ημελήσαμεν» συνεχίζει ο αρθρογράφος «και επωφελήθεισαι αι άγριαι ορδαί του Κρούμμου προέβησαν μέχρι το σημείο να απειλώσιν και αυτήν την θρησκευτική και εθνική ύπαρξιν μας»¹²¹ Οι δύο αυτές θέσεις σχετικά με τις δυνατότητες και υποχρεώσεις του ελληνικού κράτους απέναντι στις διεκδικήσεις του αλύτρωτου ελληνισμού δεν έπαυσαν να ακούγονται και στην νεώτερη κυπριακή ιστορία και στο θέμα του αλυτρωτισμού.

Από τις υπόλοιπες εκδηλώσεις στην Κύπρο για την Μακεδονία οι πιο σημαντικές ήταν οι διαλέξεις που έδωσαν σε πόλεις της Κύπρου στο διάστημα Δεκέμβριος 1907 – Μάρτιος 1908 ο Ρώσος φιλέλληνας Ιωάννης Πετρώφ και ο πρώην επιθεωρητής των σχολείων της επαρχίας Καστοριάς Ηλίας Παπαναστασίου.¹²² Ο Πετρώφ ο οποίος είχε εκδόσει τετράτομο ιστορικοεθνολογικό άτλαντα της Μακεδονίας¹²³ μιλούσε κυρίως για τα εθνολογικά προβλήματα¹²⁴ της ενώ ο Παπαναστασίου μιλούσε¹²⁵ για την εξέλιξη και δράση του βουλγαρισμού στη Μακεδονία από το 1860.¹²⁶

Αναφέρθηκα και προηγουμένως ότι ο Μακεδονικός Αγώνας απασχόλησε για μεγάλο βαθμό τις κυπριακές εφημερίδες. Τα άρθρα των Κυπρίων δημοσιογράφων συχνότατα τέλειωναν με δραματικές εκκλήσεις για ενίσχυση των Ελλήνων της Μακεδονίας¹²⁷ και τα βιβλία που κυκλοφορούσαν στην Κύπρο σχετικά με την Μακεδονία είχαν πάντα ευμενείς κρίσεις του κυπριακού τύπου (Μακεδονικό Ημερολόγιο, Μακεδονικά Διηγήματα,

---

¹²⁰ Στο ίδιο, 3.2.1906

¹²¹ Στο ίδιο, 26.1.1907

¹²² Εφ. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 12.1.1908

¹²³ Εφ. *Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία, 8.12.1907

¹²⁴ Εφ. *Πατρίς*, Λευκωσία, 26.12.1907, Εφ. *Αλήθεια*, Λεμεσός, 24.1.1908

¹²⁵ Εφ. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 25.1.1908, Εφ. *Αλήθεια*, Λεμεσός, 28.3.1908

¹²⁶ Στο ίδιο, 16.5.1908

¹²⁷ Στο ίδιο, 4.2.1905, Εφ. *Ελευθερία*, Λευκωσία, 14.7.1906, Εφ. *Πατρίς*, Λευκωσία, 13.2.1908

Ηρώων και Μαρτύρων αίμα). Επίσης αναδημοσιεύονται τακτικά φιλελληνικά άρθρα των C. Diehl¹²⁸, M. Paillares¹²⁹ και M. Nordau¹³⁰ καθώς και ειδήσεις από τα πολεμικά και διπλωματικά δρώμενα του Μακεδονικού αγώνα είναι καθημερινές και λεπτομερείς αλλά στην πλειονότητα τους είναι αυτούσιες αντιγραφές από τις αθηναϊκές εφημερίδες. Αυτό δημιουργούσε προβλήματα γιατί όταν το ταχυδρομείο είχε καθυστέρηση οι εφημερίδες εκδίδονταν χωρίς ειδήσεις για το Μακεδονικό ζήτημα. Το γεγονός προκάλούσε την οργή των δημοσιογράφων γιατί οι εφημερίδες τους ήταν συμβεβλημένες με το πρακτορείο ειδήσεων Ρέουτερ το οποίο όμως απαξιούσε να μεταδίδει πληροφορίες για τα ελληνικά προβλήματα μεταδίδοντας αντίθετα τα αποτελέσματα του αγγλικού ιππόδρομου¹³¹ ή τα νέα των ευρωπαϊκών οικογενειών.¹³² Αυτό ανάγκασε και την εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* να διαμαρτυρηθεί αρκετά εύστοχα: « Ενώ η Μακεδονία καίεται, η Κρήτη συνταράσσεται, οι Ρωμούνιοι μαίνονται και οι Βούλγαροι δηούσιν και κλέπτωσιν οι Έλληνες αγωνιούν και το Ρέουτερ πληροφορεί ότι ο Αλφόνσος και η Βικτωρία κυνηγούν μελεαγρίδας....Το χυνόμενον εν τη Μακεδονία, εν Ρουμουνία και εν Βουλγαρία αίμα δεν έχει δι' αυτόν ουδέ την αξία του αίματος όπερ έχυσαν ο Αλφόνσος και η Βικτωρία φονεύοντες μελεαγρίδας;»¹³³

Η επανάσταση των Νεοτούρκων που ουσιαστικά σήμανε το τέλος του Μακεδονικού αγώνα και χαιρετίστηκε από όλο τον ελληνισμό με ελπιδοφόρες προσδοκίες για τη λύση του ζητήματος έγινε αποδεκτή και στην Κύπρο με ικανοποίηση και με μερικούς πανηγυρισμούς με προτάσεις συνεργασίας Ελλάδας – Τουρκίας κατά των Βουλγάρων.

Η συμμετοχή της Κύπρου στον Μακεδονικό αγώνα οπωσδήποτε δεν επηρέασε την εξέλιξη και την έκβαση του, ούτε υπήρξε η Κύπρος αποτελεσματικός παράγοντας του ζητήματος. Αντίθετα ο Μακεδονικός αγώνας με τα μηνύματα που έστειλε αναπτέρωσε τους εθνικούς πόθους των Κυπρίων, βοήθησε στη συντήρηση και ενίσχυση του εθνικού φρονήματος στην Κύπρο και ήταν και ο βασικότερος λόγος της μεγάλης συμμετοχής

---

¹²⁸ Εφ. *Αλήθεια*, Λεμεσός, 25.1.1907

¹²⁹ Στο ίδιο, 8.3.1907, 24.12.1904

¹³⁰ Στο ίδιο, 4.1.1903, 10.1.1908, Εφ. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 25.1.1908, Εφ. *Σημαία της Κύπρου*, Λευκωσία, 6.8.1905

¹³¹ Εφ. *Αλήθεια*, Λεμεσός, 30.06.1906

¹³² Στο ίδιο, 26.8.1905

¹³³ Εφ. *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία, 18.8.1906

Κυπρίων εθελοντών στους Βαλκανικούς Πολέμους. Όμως και η μικρή έστω συμμετοχή των Κυπρίων εθελοντών στο Μακεδονικό αγώνα και ο αντίκτυπος του στην Κύπρο υπογραμμίζουν το μέγεθος της πανεθνικής κινητοποίησης του ελληνισμού για τη Μακεδονία που απέβλεπε όχι μόνο στη σωτηρία του ελληνισμού της Μακεδονίας αλλά και στην επιβίωση του ελληνικού κράτους.

ΚΥΠΡΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 1904-1908

Μια από τις ενδιαφέρουσες ιστορικές, φιλολογικές και βιβλιογραφικές πτυχές των δεσμών Κύπρου – Μακεδονίας που απηχούν και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των Κυπρίων για όσα διαδραματίζονται στη Μακεδονία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είναι οι σχετικές κυπριακές εκδόσεις. Ένα σχεδόν άγνωστο κεφάλαιο για την νεότερη κυπριακή γραμματεία καθώς πρόκειται για δυσεύρετες σήμερα ολιγοσέλιδες εκδόσεις που εντοπίζονται σε ιδιωτικές συλλογές ή σε βιβλιοθήκες του εξωτερικού.

Το κομβικό γεγονός για τη στροφή του ελληνικού ενδιαφέροντος στην Μακεδονία ήταν ο θάνατος του Παύλου Μελά στη Σιάτιστα τον Οκτώβριο του 1904 που οδήγησε στις πρώτες «μακεδονολογικές» κυπριακές εκδόσεις μεσούντος του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος (1900-19010). Θυμίζουμε ότι το πρώτο τυπογραφείο λειτούργησε στην Κύπρο το 1878 και ότι τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα κυκλοφορούσαν 20-30 κυπριακά βιβλία ποικίλου περιεχομένου.

Η είδηση του θανάτου του Παύλου Μελά προκάλεσε ρίγη συγκίνησης στην Κύπρο. Κυκλοφόρησε μια τετρασέλιδη έκδοση με συγγραφέα τον εκ Βαρωσίων Ζαχαρία Γ. Σωτηρίου με τίτλο « Ελεγείον εις τον Μακεδονικόν Ήρωα Πύλον Μελάν. Χαιρετισμός εις τον Απόστολον του Εθνικού Στόλου Σπύρον Μαρσούκαν, Λευκωσία, τύποις «Ευαγόρα», 1904 και την ένδειξη : «Πωλείται υπέρ του Εθνικού Στόλου – Τιμή προαιρετική». Ο Σωτηρίου ήταν μια ιδιότυπη μορφή των κυπριακών γραμμάτων, φλογερός πατριωτικός ποιητής, με αρκετές συλλογές, εκδότης για ένα διάστημα του σατυρικού φύλλου « Πυξ – Λάξ», ξεχασμένος και υποτιμημένος σήμερα παρότι μια ξεχωριστή φυσιογνωμία της

Αμμοχώστου. Με εθνική δράση τιμωρήθηκε και αυτός από τους Βρετανούς από τα Οκτωβριανά του 1931.¹³⁴

Λίγους μήνες αργότερα το καλοκαίρι του 1905 ο Αρέστης Νικολάου από την Βάσα Κοιλανίου από τους πιο γνωστούς ποιητάρηδες της εποχής εξέδωσε στη Λεμεσό από το τυπογραφείο της «Σάλπιγγος» μια εκτενή φυλλάδα με τίτλο « Ο Θάνατος του εθνομάρτυρος Παύλου Μελά».

Πιο ενδιαφέρουσα είναι η επόμενη έκδοση με μακεδονικό ενδιαφέρον αναλόγου ύφους με τη φυλλάδα του Νικολάου το « Ποίημα της Μακεδονίας» με συντάκτη τον Κρητικό Ι. Καραγιάννη που εκδόθηκε στη Λάρνακα το 1906 από το τυπογραφείο « Αλβιών». Το εξώφυλλο κοσμούσε φωτογραφία του συγγραφέα με ένδειξη της καταγωγής του κρατώντας τουφέκι ντυμένου με την παραδοσιακή στολή του νησιού και υπερμεγέθη μύστακα. Αν και οι στίχοι είναι απλοϊκοί υποθέτουμε πρέπει να ενθουσίαζαν το κυπριακό ακροατήριο: « Οι Κρήτες άμα φθάσανε εις την Μακεδονία / οι Μακεδόνες Έλληνες είδαν ελευθερία / πολλά χωριά ελληνικά εγίνανε Βουλγάροι / Μα Κρήτες μόλις φθάσανε τους εγύρισαν πάλιν.....».¹³⁵

Η τελευταία κυπρομακεδονική έκδοση του 1904-1908 ήταν η εκτενέστερη αφού πλησίαζε τις 50 σελίδες. Συγγραφέας ήταν ο Λ.Ν. Νικολαΐδης «μικτόγλωσσος Έλληνας Μακεδών» και είχε τίτλο « Διάλεξις περί της συγχρόνου γενέσεως και εξελίξεως του Βουλγαρισμού εν Μακεδονία μετά παρατηρήσεων γλωσσικών στατιστικών και εθνολογικών γενομένη εν τω Παρνασσώ». Προσθέτονται Πρόλογος, κριτική επιστολή κ. Γ.Ν. Χατζηδάκι και διάφοροι επίκαιροι υποσημειώσεις, Λευκωσία 1908 (τύποις Ε.Κ. Πετρίδου). Η έκδοση που χαρακτηριζόταν φερέοικος σχεδόν με το ίδιο περιεχόμενο αλλά διαφορετικό τίτλο κυκλοφόρησε και στη Σμύρνη το 1909. Ο συγγραφέας ως Ηλίας Παπαναστασίου « Μακεδών πρόσφυξ και πρώην επιθεωρητής των σχολείων της επαρχίας Καστοριάς» έδινε ταυτόχρονα διαλέξεις με ανάλογο περιεχόμενο στις μεγάλες κυπριακές πόλεις. Ζητούσε το ελληνικό ενδιαφέρον για τη Μακεδονία και υποστήριζε ότι κακώς αποκαλούνται βουλγαρόγλωσσοι όσοι μιλούσαν το « μωσαικοειδές γλωσσικό

---

¹³⁴ Πέτρος Παπαπολυβίου, « Κυπριακές εκδόσεις για τη Μακεδονία, 1904-1908», *Φιλελεύθερος*, Λευκωσία

¹³⁵ Στο ίδιο

ιδίωμα» της περιοχής υποδεικνύοντας ως ορθότερη ονομασία το «μικτόγλωσσοι ή μικτόφωνοι». ¹³⁶

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΜΑΚΕΔΩΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

Από το μέσα του 1909 με την επικράτηση πλέον των ακραίων εθνικιστών του Νεοτουρκικού Κινήματος και την εκθρόνιση του Αβδούλ Χαμήτ η κατάσταση στη Μακεδονία έγινε αφόρητη για τους Έλληνες. Καθημερινά γίνονται διωγμοί και συλλήψεις μελών της Πανελληνίας Οργάνωσης και έρευνες για εύρεση όπλων και πολεμοφοδίων. Προ στιγμή απειλήθηκε εισβολή των Νεοτούρκων στη Θεσσαλία και η νέα κυβέρνηση του Δημήτριου Ράλλη στην προσπάθεια της να αμβλύνει την επικίνδυνη ελληνοτουρκική οξύτητα ανακάλεσε τους πράκτορες της Πανελληνίας Οργάνωσης και αποφάσισε τη διάλυση της. Έτσι έληξε και τυπικά ο Μακεδονικός αγώνας που ιστορικά κρίνεται ως ένας από τους κρισιμότερους που διεξήγαγε ο ελληνισμός για την εθνική του ολοκλήρωση. Γι' αυτό δίκαια αναγνωρίζεται σαν ο « Τρίτος αγώνας της Ανεξαρτησίας» μετά την επανάσταση του 1821 και τον Κρητικό αγώνα. Οι βασικοί στόχοι του επιτεύχθηκαν. Εμπόδισε την προσάρτηση ή αυτονόμηση της Μακεδονίας στη Βουλγαρία, επέτρεψε να παραμείνει ανοιχτός ο δρόμος προς την Κωνσταντινούπολη και διατήρησε ισχυρή την ελληνική παρουσία στη νότια και μεσαία ζώνη πράγμα που επέτρεψε στην Ελλάδα να διεκδικήσει την προσάρτηση των τμημάτων αυτών στους Βαλκανικούς αγώνες. ¹³⁷

Παρά τις προβλέψεις των ξένων παρατηρητών που είχαν εντυπωσιαστεί από τη βουλγαρική δραστηριότητα στη Μακεδονία ως το 1904 ο αγώνας των Ελλήνων υπήρξε επιτυχής. Η επιτυχία τους οφειλόταν στο γεγονός ότι αγωνίστηκαν κυρίως σε περιοχή όπου ζούσε φιλικά προσκείμενος και συγγενής πληθυσμός βαθιά προσηλωμένος στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και την Ελληνική Ιδέα ανεξάρτητα αν δεν μιλούσαν πάντα την ελληνική γλώσσα. Κατά τη διάρκεια του αγώνα έπεσαν στα πεδία των συγκρούσεων γύρω στους 700 αγωνιστές. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν 1250 ντόπιοι Μακεδόνες που δολοφονήθηκαν από τους Κομιτατζήδες στα βιλαέτια Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης. Πρόκειται για τα επώνυμα θύματα του αγώνα, ο αριθμός των ανώνυμων

---

¹³⁶ Στο ίδιο

¹³⁷ Dakin, σ. 171

είναι πολύ μεγαλύτερος αφού οι συνθήκες που επικρατούσαν τότε στην Μακεδονία καθιστούσαν εξαιρετικά δύσκολη την καταγραφή των αγωνιστών και των νεκρών από τον άμαχο πληθυσμό. Αντίστοιχα και οι Βούλγαροι είχαν αρκετά θύματα τόσο σε συμπλοκές με τα ελληνικά αντάρτικα σώματα και τα τουρκικά αποσπάσματα όσο και σε συμπλοκές αναμεταξύ τους.

Ένα στοιχείο που πρέπει να επισημανθεί σχετικά με τον ένοπλο αγώνα στη Μακεδονία είναι η αναμφισβήτητη ικανότητα των ελληνικών σωμάτων. Μετά τις βαριές απώλειες κατά τις πρώτες φάσεις του αγώνα η ελληνική οργάνωση μολονότι μικρή σε σχέση με τους αντιπάλους απέκτησε σημαντική και αποτελεσματική δύναμη. Στα τέσσερα χρόνια που διάρκεσε ο αγώνας ο αριθμός των Ελλήνων ανταρτών στη Μακεδονία δεν ξεπέρασε τους 2000. Ήταν όμως άντρες αποφασιστικοί και μαχητικοί που διέθεταν άριστη ηγεσία. Οι τεράστιες δυσκολίες που συνάντησαν στις αρχές του αγώνα τους ανάγκασαν να υιοθετήσουν την κατάλληλη στρατηγική και τακτική: συχνές επισκέψεις στα χωριά, σύλληψη πρακτόρων του εχθρού και παρακώλυση των κινήσεων των εχθρικών σωμάτων. Γνώμονας για την αξιολόγηση των επιτευγμάτων και των κατορθωμάτων τους δεν πρέπει να θεωρείται ο αριθμός των συγκρούσεων με τα αντίπαλα σώματα αλλά η συχνότητα των επισκέψεων τους στα χωριά και κάποτε στις πόλεις. Υποστηρίζονταν από μια πολυάριθμη και πολύπλοκη πολιτική οργάνωση που αριθμούσε μερικές χιλιάδες αποφασισμένων ντόπιων πατριωτών που παρείχαν πολύτιμες πληροφορίες, αναλάμβαναν την αποστολή μηνυμάτων, διεκπεραίωναν τη μεταφορά εφοδίων και μεριμνούσαν για την ανύψωση του εθνικού φρονήματος του πληθυσμού.¹³⁸ Θα πρέπει να σημειωθεί το γεγονός ότι χωρίς τις προσπάθειες του ντόπιου πληθυσμού τα αντάρτικα σώματα που οργανώνονταν στην Ελλάδα και περνούσαν στη Μακεδονία δεν θα είχαν καμιά τύχη επιβίωσης ούτε δράσης. Η ηγεσία που προερχόταν από το ελληνικό κράτος με τους πόρους που είχε στη διάθεση της κατάφερε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις ενός ανορθόδοξου πολέμου για τον οποίο δεν είχε προετοιμαστεί.

Αντίθετα το βουλγαρικό κίνημα πάντα είχε να αντιμετωπίσει τις συνέπειες των εσωτερικών προστριβών και διαιρέσεων και των συγκρουόμενων στόχων και

---

¹³⁸ Στο ίδιο, σ. 172

επιδιώξεων. Η τρομοκρατία, οι κοινωνικές επαναστατικές επαγγελίες και η θρησκευτική προπαγάνδα σε συνάρτηση με τις βαριές εισφορές στα χωριά μείωσαν τελικά τα κέρδη που είχαν εξασφαλιστεί με ειρηνικά μέσα τα προηγούμενα χρόνια. Δεν έλειψαν βέβαια οι προσπάθειες κυρίως από την Εξαρχία για την υιοθέτηση λιγότερο ανταγωνιστικών μέσων. Ως το 1907 το βουλγαρικό κίνημα αντιμετώπιζε το ενδεχόμενο ολοκληρωτικής ήττας. Ο χριστιανικός πληθυσμός της Μακεδονίας έκλινε όλο και περισσότερο προς τους Έλληνες οι οποίοι περιόριζαν στο ελάχιστο τις απαιτήσεις τους από τα χωριά. Διέθεταν αρκετούς πόρους και κατέβαλλαν το αντίτιμο για τις υπηρεσίες που τους προσφέρονταν και μολονότι πολεμούσαν με την ίδια αγριότητα ποτέ δε θα μπορούσαν να κατηγορηθούν για αλόγιστα εγκλήματα.¹³⁹

Οι ελληνικές επιτυχίες στον ένοπλο αγώνα από το 1904 ως το 1908 απέτρεψαν την απώλεια της Μακεδονίας για τον ελληνισμό. Αν οι Βούλγαροι Κομιτατζήδες είχαν κατορθώσει να θέσουν υπό τον έλεγχο τους ολόκληρη τη Μακεδονία οι Μεγάλες Δυνάμεις θα αναγκάζονταν να υιοθετήσουν λύσεις που θα εξυπηρετούσαν τις βουλγαρικές βλέψεις στη Μακεδονία. Μια τέτοια ρύθμιση δεν θα ήταν εύκολο να ανατραπεί ούτε και με τις μετέπειτα νίκες του ελληνικού στρατού κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων.

---

¹³⁹ Στο ίδιο

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελόπουλος Αθανάσιος, *Ιστορία του Μακεδονικού αγώνα μέσα από τα επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως*, Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1998
- Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1989
- Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Μακεδονικός Αγώνας η ένοπλη φάση 1904-1908*, Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1987
- Γούναρης Βασίλης, *Ο Μακεδονικός αγώνας = Greek struggle for Macedonia: μέσα από τις φωτογραφίες του 1904-1908: through the photographer's lens(1904-1908)*, Έφεσος, Αθήνα 2002
- Ιωάννου Γιώργος, *Ο Μακεδονικός αγώνας δεν έληξε ! Ο θάνατος του Παύλου Μελά: μέσα από το ημερολόγιο του Φίλιππου Δραγούμη*, Χ.Ε., Σέρρες 1992
- Κυριακίδης Χρίστος, *Σπύρος Ματσούκας ένας πατριώτης άλλων εποχών στην Κύπρο των αρχών του 20^{ου} αιώνα, Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 14^ο*, Λευκωσία 2007
- Κωστόπουλος Αριστοτέλης – Βικτωρία Κωστοπούλου, *Ο Μακεδονικός Αγώνας Ιστορικό Ανθολόγιο*, Μαλλιάρης Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1991
- Λαούρδας Βασίλειος, *Εκθέσεις περί του Μακεδονικού Αγώνος 1903-1907*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1960
- Λαούρδας Βασίλειος, *Ο Μακεδονικός Αγών (Απομνημονεύματα)*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1961
- Λαούρδας Βασίλειος, *ο Μακεδονικός Αγών εις την περιοχή των Σερρών κατά το 1907: εκθέσεις του πρόξενου Σακτούρη*, Χ.Ε., Αθήνα 1958
- Μόδης Γ.Χ., *Μακεδονικός Αγών και Μακεδόνες Αρχηγοί*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1950

- Συλλογικό, *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνα μέσα από τα « επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως»*, Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1998
- Dakin Douglas, *Ο Ελληνικός Αγώνας στη Μακεδονία 1897-1913*, Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996
- Dakin Douglas, *Μακεδονικός Αγώνας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1985
- Παπαπολυβίου Πέτρος, *Σπινθήρ Γλυκυτάτων Ελπίδων, ο απόηχος του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908) στην Κύπρο, Αιγαίον, Λευκωσία 1996*
- Σουλιώτης Αθανάσιος, *Ο Μακεδονικός αγών: η Οργάνωσις Θεσσαλονίκης 1906-1908*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1959

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- Αγών, Λευκωσία
- Αλήθεια, Λεμεσός
- Ελευθερία, Λευκωσία
- Ένωσις, Λάρνακα
- Ευαγόρας, Λευκωσία
- Κυπριακός Φύλαξ, Λευκωσία
- Κύπριος, Λευκωσία
- Νέον Έθνος, Λάρνακα
- Σαλαμής, Αμμόχωστος
- Σάλπιγξ, Λεμεσός
- Σημαία της Κύπρου, Λευκωσία
- Πατρίς, Λευκωσία
- Φωνή της Κύπρου, Λευκωσία

ΑΡΧΕΙΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

*Ο Πολεμιστής Ματσούκας. Πρωτοδημοσιεύτηκε στο Περιοδικό
Η Εικονογραφημένη, αρ. 107, Σεπτέμβριος 1913.*

Δια τὴν
 Πάφον ὁ ὄρκυ
 μου ὁ ἴερὸν
 Παναγία Λεβαριά
 μαρτυρῶ
 Φυλακιστὴν
 Τῆς. ἐπισημοῦ.

Λεώτρος Μασσουκά

1904

Είναι ἡ ψυχὴ μου θάλασσα κι ἀγέρας δὴν τὴν πιάνει,
 Κ' ἔτσι κανένα δὲ ζητάει ὁ πόθος μου λιμάνι,
 Κοί 'μέρα νύχτα σὸν ποτὶ κωματοποιημένο
 Ἄπλώνω τὰ πλάτιά φτερά χωρὶς νὰ ξεποσταίνω.

Γενόμευρο τῆς νεότητος μου καὶ τῆς ζωῆς μου ἀντάμω,
 Πατρῶνα, ποῦ σὲ πότισε τὸ αἷμα καὶ τὸ κλάμα,
 Σὸν τὸ λιβάνι μιὰ καρδιά μαρτυρῶ ὅτι Σὲ θά κάψω,
 Μὲ τὴ φροσιὰ, ποῦ μάχομαι κι ἄλλας καρδιὰς ν' ἀνίψω.

Ἐσεῖς ποῦ μὲ κοιτάξετε, κ' ἔσεῖς ποῦ μὲ γροικᾶτε,
 Μαζὶ μ' ἐμὲ νὰ πλάσσετε χρυσόμυρον ἔλατε,
 Μιά θαλασσένια ἀνατολὴ μαρτυρῶ σὺς θὰ τὸ φέρω,
 Τὴ Γ'ολανόλεκη κρατῶ καὶ τὸ Σταυρὸ σὸν χέρι.

Αυτόγραφο του Μασσουκά προς τους κατοίκους της επαρχίας Πάφου το
 1904. Δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του Αχιλλέα Λυμπουρίδη,
 «Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο», Λευκωσία 1985.

Ο Γιώργης Αργυρίου με τη στολή του Μακεδονομάχου στο Κιλκίς όπως δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του Πέτρου Παπαπολυβίου «*Σπινθήρ Γλυκυτάτων Ελπίδων, ο απόηχος του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908) στην Κύπρο*», Λευκωσία 1996.

Ο Αργυρίου σε προχωρημένη ηλικία όπως δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του Πέτρου Παπαπολυβίου «Σπινθήρ Γλυκυτάτων Ελπίδων, ο απόηχος του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908) στην Κύπρο», Λευκωσία 1996.

Αντώνης Κωνσταντινίδης όπως δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του Πέτρου Παπαπολυβίου «*Σπινθήρ Γλυκυτάτων Ελπίδων, ο απόηχος του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908) στην Κύπρο*», Λευκωσία 1996.

Ο Αντώνης Κωνσταντινίδης με το Ναουσέο Οπλαρχηγό του Μακεδονικού αγώνα Ιωάννη Σιμανίκα όπως δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του Πέτρου Παπαπολυβίου «Σπινθήρ Γλυκυτάτων Ελπίδων, ο απόηχος του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908) στην Κύπρο», Λευκωσία 1996.

Ο Θεόδωρος Κοκοσιδάκης σε αξία ερασιμής ερασιμότητας από τον Μέτσο.
Theodore Kokosidakis in a pose obviously inspired by Métsos.

Ο πίνακας του Ιακωβίδη εμπνευσμένος από τον ίδιο φωτογράφο.
The painting by Iakovidis inspired by the same photograph.

"Στρατός και οι Σέρβοι εις Κρούσια το 1813"
"Soldiers and the Serbs in Kroussia in 1813"

Επιτελικό σχέδιο ερασιμότητας από τον νεώτερο
 Έωθρον Χριστίδη.
*Planned designed by the renowned Sotirios
 Christidis.*

ΜΕΤΣΟΣ ΜΕΤΣΟΣ
 ΤΕΛΕΣΜΑ

Προσέλιος του ίδιου θέματος με διαφορετικό φόντο.
A variation on the same theme, with a different background.

ΚΑΠΕΤΑΝ ΑΚΡΥΓΑΣ
 ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ.

Φωτογραφίες που δημοσιεύτηκαν στο βιβλίο του Βασίλη Γούναρη «Ο Μακεδονικός αγώνας = Greek struggle for Macedonia: μέσα από τις φωτογραφίες του 1904-1908: through the photographer's lens(1904-1908)», Αθήνα 2002

Ο Λάμπρος Κορομηλάς, Γενικός Πρόξενος στη Θεσσαλονίκη, υπήρξε ο σημαντικότερος ίσως παράγοντας του Μακεδονικού Αγώνα όπως δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του Βασίλη Γούναρη «Ο Μακεδονικός αγώνας = Greek struggle for Macedonia: μέσα από τις φωτογραφίες του 1904-1908: through the photographer's lens(1904-1908)», Αθήνα 2002.

Βουλγαρική Τσέτα όπως δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του Βασίλη Γούναρη «Ο Μακεδονικός αγώνας = Greek struggle for Macedonia: μέσα από τις φωτογραφίες του 1904-1908: through the photographer's lens(1904-1908)», Αθήνα 2002.

